

ΘΑΝΑΣΗΣ Δ. ΣΦΗΚΑΣ

«ΟΜΙΛΟΥΜΕΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΣΠΑΝΙΚΑ
ΑΥΤΑΣ ΤΑΣ ΗΜΕΡΑΣ»: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΧΡΗΣΗ
ΤΟΥ ΙΣΠΑΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ,
1936-1949*

I. Εισαγωγή

Την ειρωνική διαπίστωση ότι στην Ελλάδα «ομιλούμεν ελληνο-ισπανικά αυτές τας ημέρας» έκανε ο εκδότης της *Καθημερινής* Γεώργιος Βλάχος στα μέσα Απριλίου 1931, λίγες ημέρες μετά την πτώση του βασιλιά Αλφόνσου ΙΓ΄ και την εγκαθίδρυση της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας. Στην Αθήνα ο φιλελεύθερος τύπος ερμήνευσε το γεγονός ως απόδειξη των αρετών της αβασίλευτης δημοκρατίας και παρότρυνε τους έλληνες μοναρχικούς να αντλήσουν τα δέοντα συμπεράσματα. Αντιθέτως, ο αντιβενιζελικός τύπος γνωμάτευσε ότι επρόκειτο για μια ακόμη νίκη της Μόσχας, διότι «ο άνεμος ο οποίος σαρώνει τους Βασιλείς δεν θα έχη ούτε την αβρότητα ούτε τον σκοπόν να σταματήσει προ των Προέδρων».¹ Την αίσθηση ότι για μερικούς Έλληνες οι εξελίξεις στην Ισπανία αποτελούσαν σημείο αναφοράς και λόγο νοθεσίας ήλθε να επιβεβαιώσει η άποψη του βενιζελικού αντιστρατήγου Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν τον Οκτώβριο του 1936, σχετικά με τα αίτια της δικτατορίας του Μεταξά:

ο φόβος του κομμουνισμού υπό των αστικών τάξεων, και τα γεγονότα της Ισπανίας έκαμαν πολλούς να προτιμήσουν να χάσουν τας ελευθερίας παρά το χρήμα των.²

---

* Το άρθρο αυτό βασίζεται σε ανακοίνωση του γράφοντος στο συνέδριο με θέμα «Οι Εμφύλιοι Πόλεμοι στην Ευρώπη και στη Μεσόγειο του 20ού αιώνα» (Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 24-26 Φεβρουαρίου 2000), το οποίο διοργάνωσαν τα Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ, Αθήνα), το Ίδρυμα Φελτρινέλι (Μιλάνο) και το Κέντρο Μεσογειακών Σπουδών (Νάπολι).

1. Βλ. *Καθημερινή*, 16 και 17 Απριλίου 1931· *Ελεύθερον Βήμα*, 14, 15 και 16 Απριλίου 1931.

2. Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα* (Αθήνα: Ίκαρος, 1948), σ. 475.

Τα «ελληνο-ισπανικά» εξακολούθησαν να ομιλούνται στην Ελλάδα σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1930. Στην Κατοχή ξεχάστηκαν, αλλά επανήλθαν κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου να θέσουν εκ νέου το ερώτημα κατά πόσον πράγματι υπήρξαν κοινοί τόποι στην εξέλιξη των δύο χωρών.

Μια συγκριτική προσέγγιση των εμφυλίων πολέμων της Ισπανίας και της Ελλάδας προϋποθέτει τουλάχιστον μια ισοβαρή γνώση της ελληνικής και της ισπανικής ιστορίας, καθώς και τη μελέτη τόσο των εσωτερικών όσο και των διεθνών διαστάσεων των δύο φαινομένων. Ένας τρόπος προσπέλασης των εγγενών δυσκολιών που συνεπάγεται αυτό το εγχείρημα, και μάλιστα χωρίς αναλυτικές και ερμηνευτικές απώλειες, είναι να μελετηθεί αυτή η ιδιότυπη «ελληνο-ισπανική» γλώσσα - δηλαδή να γίνει μια συστηματική εξέταση των αναφορών στην ανάλογη ισπανική εμπειρία κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, και να αποκρυπτογραφηθούν οι ιδεολογικές σημάνσεις αυτής της «γλώσσας». Δεδομένου ότι οι αναφορές αυτές γίνονταν από εσωτερικούς και εξωτερικούς πρωταγωνιστές της εμφύλιας διαμάχης στην Ελλάδα, η αντιπαραβολή τους δια φωτίζει τους κοινούς τόπους και τις διαφορές μεταξύ των δύο εμφυλίων τόσο στο επίπεδο της εσωτερικής κοινωνικής και πολιτικής σύγκρουσης, όσο και στον ευρύτερο χώρο των διεθνών διακυβευμάτων.

Ενδεικτική των συχνών αναφορών στην Ισπανία κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου ήταν η συχνά έντονη φημολογία - η οποία, ορισμένες φορές κατέληγε σε κινδυνολογία - για την επικείμενη έλευση Διεθνών Ταξιαρχιών που θα πολεμούσαν στο πλευρό του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ).³ Ωστόσο, οι συγκρίσεις επεκτείνονταν και σε άλλες παραμέτρους: την ιδεολογική διάσταση των δύο εμφυλίων πολέμων, την έκτασή τους, τα εσωτερικά τους αίτια, διεθνείς παράγοντες όπως η ιδεολογική πόλωση και η οικονομική αστάθεια, την επέμβαση ορισμένων δυνάμεων και την μη επέμβαση ορισμένων άλλων, και, τέλος, τα αίτια της στρατιωτικής ήττας των αριστερών δυνάμεων στις δύο χώρες. Στον βαθμό που οι συγκριτικές αναφορές Ελλήνων και ξένων στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα του 1936-1949 εξυπηρετούσαν προπαγανδιστικούς σκοπούς, αποτελούσαν παραμορφωτικό πρίσμα ταυτό-

3. Βλ. T.D. Sfikas. «Spanish Echoes in Greece, 1946-1949: The Myth of the Participation of an 'International Brigade' in the Greek Civil War», στο *Journal of Modern Greek Studies*, τόμ. 15, αρ. 1 (Μάιος 1997), σσ. 87-101.

χρονα, όμως, στον βαθμό που ενδεχομένως πιστοποιούσαν ορισμένους κοινούς τόπους, αποτέλεσαν και μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση. Αυτή ακριβώς η προσέγγιση αξιολογείται εδώ, τόσο για τις ιδεολογικές σημανσεις της όσο και για τον προσδιορισμό του βαθμού στον οποίο η μνήμη της ισπανικής εμπειρίας επηρέασε την πολιτική των αντιπάλων πλευρών στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

II. Ελλάδα και Ισπανία, 1931-1936: κοινοί τόποι

Προκειμένου περί συγκριτικών παρατηρήσεων, πρέπει να λεχθεί εκ προοιμίου ότι οι συγκρίσεις δεν αναζητούν αναγκαστικά κοινούς τόπους και ομοιότητες. Οι διαφορετικότητες είναι εξίσου διαφωτιστικές και χρήσιμες, καθώς το αντικείμενο οποιασδήποτε συγκριτικής προσέγγισης είναι να καταδείξει τόσο την ιδιαιτερότητα όσο και τη γενικευτική ικανότητα της κάθε περίπτωσης. Εξάλλου, για την ελληνική ιστορία του Μεσοπολέμου, εδώ και πολύ καιρό έχει διαπιστωθεί η ανάγκη συστηματικής αντιπαραβολής της με την ευρωπαϊκή ιστορία της ίδιας περιόδου, της οποίας άλλωστε αποτελεί αναπόσπαστο υποσύνολο.⁴

Ορισμένοι από τους κοινούς τόπους στην ιστορική εξέλιξη της Ισπανίας και της Ελλάδας μπορούν να ανιχνευθούν αρκετές δεκαετίες πριν το 1930. Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, και οι δύο χώρες γνώρισαν κάποια οικονομική ανάπτυξη, η οποία, παρά τις διαφορές ως προς τα αίτια, τον ρυθμό και το μέγεθος, δημιούργησε ανάλογες κοινωνικές εντάσεις. Φιλελεύθερες επαναστάσεις, το 1862-1864 στην Ελλάδα και το 1868 στην Ισπανία, έφεραν στην εξουσία συνταγματικές μοναρχίες και δημιούργησαν προσδοκίες για την ανάδειξη καθεστώτων ουσιαστικού πολιτικού φιλελευθερισμού. Ως τα τέλη του 19ου αιώνα οι προσδοκίες αυτές είχαν διαψευσθεί, με αποτέλεσμα και στις δύο χώρες να επικρατήσει πολιτική αποτελμάτωση και να προβληθεί το αίτημα για ουσιαστικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Μεγάλες στρατιωτικές και διπλωματικές ήττες – το 1897 και το 1922 για την Ελλάδα, το 1898 και το

---

4. Βλ. τις παρατηρήσεις των Γ. Μαυρογορδάτου και Χ. Χατζηιωσήφ, στο Γ. Μαυρογορδάτος και Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, 2η έκδ. (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988), σσ. 9, 440. Ειδικότερα για την Ισπανία και την Ελλάδα, βλ. τα άρθρα του Δ. Φιλιππή, «Η Β΄ Ισπανική Δημοκρατία και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος (1931-1939)», και «Η Ελλάδα μπροστά στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1936-39)», στο *Αντί*, τεύχ. 685, 23 Απριλίου 1999, σσ. 42-45 και 46-52.

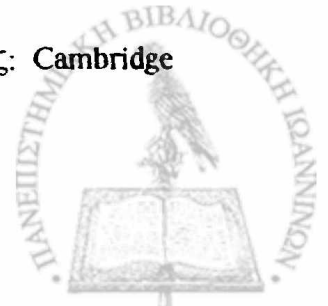
1921 για την Ισπανία – κλόνισαν τα θεμέλια της παλαιάς τάξης και ενίσχυσαν το αίτημα για αυτό που, στην Ισπανία τουλάχιστον, προβλήθηκε ως εθνική «αναγέννηση». Εν πρώτοις, εγκαταλείφθηκε ο θεσμός της μοναρχίας, χρησιμοποιούμενος ως βαλβίδα αποσυμπίεσης, καθώς η αβασίλευτη δημοκρατία εγκαθιδρύθηκε στην Ελλάδα το 1924 και στην Ισπανία το 1931.

Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 ορισμένοι Ισπανοί ήθελαν να μιμηθούν τους Έλληνες, ή τουλάχιστον να διδαχθούν από τις πράξεις τους. Μετά τον Ιούλιο του 1921 προβλήθηκε πιεστικά στην Ισπανία το αίτημα της απόδοσης ευθυνών για τη συντριπτική ήττα που υπέστη ο ισπανικός στρατός από αυτόχθονες φυλές στο Annual του Ισπανικού Μαρόκου. Μερικοί Ισπανοί πίστευαν ότι έπρεπε να ακολουθήσουν το ελληνικό παράδειγμα του Νοεμβρίου 1922, και διερωτώντο – «Πότε θα εκτελέσουμε κι εμείς τους στρατηγούς, όπως έκαναν στην Ελλάδα;»⁵ Αργότερα, στα τέλη του 1935, όταν η πτώση της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας συνέπεσε με την εντεινόμενη κρίση της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας, οι Ισπανοί μοναρχικοί αναθάρρησαν από τις ελληνικές εξελίξεις. Οι Καρλικοί, το ισχυρό δεξιό Καθολικό κόμμα των υποστηρικτών των απογόνων του Don Carlos για τον θρόνο, ισχυρίστηκαν ότι η μοναρχία ήταν η γενική τάση σε όλη την Ευρώπη, παραθέτοντας ως απόδειξη την παλινόρθωσή της στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1935.⁶

Εάν η μαζική πολιτικοποίηση και η πόλωση ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής και της ισπανικής ιστορίας στις δεκαετίες του 1930 και 1940, αυτό που διαφοροποιούσε τις δύο περιπτώσεις ήταν το γεγονός ότι οι διαδικασίες αυτές εξελίσσονταν με πολύ ταχύτερους ρυθμούς στην Ισπανία. Με αφετηρία την εγκαθίδρυση της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας τον Απρίλιο του 1931, μέσα σε πέντε χρόνια η πολιτικοποίηση των μαζών και η ιδεολογική πόλωση είχαν αποκρυσταλλωθεί και οξυνθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να εκραγεί ο εμφύλιος πόλεμος τον Ιούλιο του 1936. Για τις προνομιούχες τάξεις της ισπανικής κοινωνίας, η εμπειρία της Β΄ Δημοκρατίας

5. E. Malefakis. «Greece and Spain: Historical Parallels», στο A. Zahareas και Y. Andreadis (επιμ.), *Grecia en España, España en Grecia: Hacia una historia de la cultura mediterránea* (Μαδρίτη: Ediciones Clásicas, 1999), σ. 41.

6. M. Blinkhorn. *Carlism and Crisis in Spain, 1931-1939* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1975), σ. 144.

σήμανε την ξαφνική είσοδο απολίτιστων βαρβάρων σε χώρους εξουσίας που ως τότε κατέχονταν από τους ανωτέρους τους, συνέπεια μιας τεράστιας και επικίνδυνης διαδικασίας μαζικής πολιτικοποίησης.⁷

Στην Ελλάδα, όπου στη δεκαετία του 1930 εμφανίσθηκαν τα αίτια της πόλωσης της επόμενης δεκαετίας, το σχίσμα θα αποκρυσταλλωνόταν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Κατοχής, όταν το ΚΚΕ και το ΕΑΜ έγιναν αγωγοί και φορείς μιάς μαζικής πολιτικοποίησης ανάλογης με εκείνη της Ισπανίας μετά το 1931. Εν τούτοις, αυτό που αποτελούσε τον κοινό παρονομαστή στην εξέλιξη και των δύο χωρών στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 ήταν η αυξανόμενη συμμετοχή των κατώτερων τάξεων στην πολιτική διαδικασία – συμμετοχή άκρως εκτεταμένη και ανατρεπτική στην Ισπανία, συγκριτικά περιορισμένη και μόνον εν δυνάμει απειλητική για το αστικό καθεστώς στην Ελλάδα. Στην Ισπανία, ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930 η ευρεία πολιτικοποίηση των μαζών είχε αποκρυσταλλωθεί σε μια κοινωνική και πολιτική κρίση η οποία, εφόσον δεν μπορούσε να επιλυθεί με πολιτικά μέσα, έπρεπε να επιλυθεί με «ταξική πάλη δια του εμφυλίου πολέμου».⁸ Μια ανάλογη διαδικασία μόλις που άρχιζε στη Ελλάδα, και η ταξική επίλυσή της δια του εμφυλίου θα ακολουθούσε κατά μια δεκαετία. Ένας άλλος κοινός τόπος μεταξύ των δύο χωρών στη δεκαετία του 1930 ήταν η απόρριψη εκ μέρους των προνομιούχων τάξεων της αρχής ότι, για τη θεμελίωση αυθεντικών και βιώσιμων δημοκρατικών καθεστώτων, ήταν απαραίτητη η αναδιανομή του πλούτου. Στην Ισπανία τον Ιούλιο του 1936 η απόρριψη της αρχής αυτής έγινε διά των όπλων. Στην Ελλάδα, λίγες ημέρες αργότερα, όταν συνειδητοποίησαν ότι μάζες λαού είχαν ξεφύγει από την επιρροή τους, και ότι τα ίδια τα αστικά κόμματα ήταν ανίκανα να προασπίσουν το αστικό καθεστώς με κοινοβουλευτικά μέσα, τόσο το μοναρχικό Λαϊκό Κόμμα όσο και το Κόμμα Φιλελευθέρων αποδέχθηκαν την ανατροπή των κοινοβουλευτικών θεσμών και την ανάθεση της προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος στον Γεώργιο Β΄ και τον Ιωάννη Μεταξά. Για τους έλληνες αστούς πολιτικούς η κοινοβουλευτική δημοκρατία ήταν επιθυμητή, αλλά, προ-

---

7. R. Carr, *The Spanish Tragedy: The Civil War in Perspective* (Λονδίνο: Weidenfeld and Nicolson, 1977), σ. 59.

8. R. Fraser, *Blood of Spain: The Experience of Civil War 1936-1939* (Λονδίνο: Penguin, 1981), σ. 46.

κειμένου να ανακοπεί το ρεύμα κοινωνικής δυσaréσκειας, σαφώς αναλώσιμη. Η προσπάθεια απέτυχε, και το λαϊκό ρεύμα, με καταλύτη την εμπειρία της Κατοχής, μετά το 1941 έγινε τεράστιο λαϊκό κίνημα που απαιτούσε ουσιώδεις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές τομές.⁹

Αν και αυτό δεν είναι ακριβώς μια «άλλη» ιστορία, επί του παρόντος είναι αναγκαία η υπόμνηση ότι η γενικότερη συγκυρία ήταν δυσοίωνη για τις δύο δημοκρατίες, καθώς η δεκαετία του 1930 υπήρξε ίσως μοναδική στην ευρωπαϊκή ιστορία ως προς την έκταση της οικονομικής κρίσης και την οξύτητα της ιδεολογικής πόλωσης.¹⁰ Η αντιπαλότητα μεταξύ φασισμού και κομμουνισμού, και τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κατάρρευσης μετά το 1929, επιδείνωσαν υποβόσκουσες κοινωνικές συγκρούσεις και οδήγησαν σε οξύτατες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, στις οποίες οι προνομιούχες τάξεις αντέδρασαν επιτιθέμενες εναντίον του κοινοβουλευτισμού. Καθώς η ένταση και η σοβαρότητα της κρίσης στις δύο χώρες διέφερε, διαφορετική ήταν η ένταση και η σοβαρότητα της αντίδρασης. Στην Ελλάδα η Αριστερά ήταν πολύ αδύναμη για να ελπίζει στην κατάληψη της εξουσίας, αλλά αρκετά δυνατή ώστε να μην μπορεί να ηττηθεί κατά κράτος μέσα στα πλαίσια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Στην Ισπανία, όπου οι δυνάμεις της Αριστεράς επέστρεψαν στην εξουσία τον Φεβρουάριο του 1936 δια της κοινοβουλευτικής οδού, μόνο τα όπλα μπορούσαν να τις απομακρύνουν. Στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1940, όταν η Αριστερά φάνηκε να βρίσκεται πολύ κοντά στην κατάκτηση της εξουσίας, τα όπλα και πάλι θα διασφάλιζαν το αντίθετο.¹¹

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να επισημανθεί μια σημαντική διαφορά

9. Βλ. M. Mazower, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-44* (Νιού Χέιβεν: Yale University Press, 1993), σσ. 11-14· G. Mavrogordatos, «The 1940s Between Past and Future», στο J.O. Iatrides και L. Wrigley (επιμ.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy* (Πενσυλβάνια: Pennsylvania University Press, 1995), σσ. 35-39· Γ. Μαργαρίτης, *Από την Ήττα στην Εξέγερση: Ελλάδα Άνοιξη 1941 - Φθινόπωρο 1942* (Αθήνα: Ο Πολίτης, 1993), σσ. 25-27, 31-57· Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα: Ο Ιμπεριαλισμός της «Μη-Επέμβασης»* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997), σσ. 25-76.

10. E. Malefakis, «The political and socioeconomic contours of southern European History», στο R. Gunther, P.N. Diamandouros και H.J. Puhle (επιμ.), *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective* (Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 1995) σ. 63.

11. Ό.π., σ. 62· Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, ό.π., σσ. 77 κ.ε.

μεταξύ των δύο περιπτώσεων. Αυτό που διαφοροποιούσε περισσότερο απ' ο,τιδήποτε άλλο τη Β' Ισπανική Δημοκρατία από τα λιγότερο ή περισσότερο σύγχρονα καθεστώτα στην Ελλάδα, την Πορτογαλία, και ακόμη και τη Γερμανική Δημοκρατία της Βαϊμάρης, ήταν το γεγονός ότι, τουλάχιστον κατά την περίοδο 1931-1933, η Β' Ισπανική Δημοκρατία κατέδειξε ότι λόγος ύπαρξής της δεν ήταν απλώς η αλλαγή κάποιων επιφανειακών πολιτειακών και πολιτικών δομών και θεσμών, αλλά η ουσιαστική οικονομική, κοινωνική και πολιτική μεταρρύθμιση. Στον στόχο αυτό η Β' Ελληνική Δημοκρατία απέτυχε. Η ελληνική πολιτειακή πραγματικότητα της περιόδου 1924-1935 δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει επαρκή λαϊκά ερείσματα, στηρίχθηκε στην υπεροχή της αστικής τάξης, περέμεινε πολιτική και όχι κοινωνική δημοκρατία, και αρνούμενη να δεχθεί τις συνέπειες της νομικής και πολιτικής ισότητας που η ίδια εγκαθίδρυσε, τελικά αμύνθηκε της κυριαρχίας της με ένταση της κρατικής καταστολής.¹² Τη συγκριτική έλλειψη επαρκών λαϊκών ερεισμάτων της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας κατέδειξε με κυνισμό αλλά και οξυδέρκεια ο Γεώργιος Βλάχος τον Απρίλιο του 1931, όταν σημείωσε ότι το «ευχάριστον» για την Ισπανία και το νέο της πολίτευμα ήταν ότι

ανάδοχός του παρουσιάζεται αυτήν την στιγμήν η έστω και ανεργάτιστος ή παράλογος χαρά του λαού. Εδώ όμως, πού και πότε είδομεν αυτήν την χαράν; [...] [Στην Ελλάδα] το νέον πολίτευμα γίνεται συρμός, τίτλος εφημερίδος, επιγραφή καταστήματος, φόρεμα, πιωτόν, φιάλη, σιγαροθήκη, και είδος ακόμη φαγητού ή γλυκίσματος. [...] Έν ζυθοπωλείον - το ενθυμούμεθα οι διαβάται της οδού Συγγρού - αποφάσισε να ονομασθεί «η Δημοκρατία» και κατ' αρχάς μεν έκλεισε και έπειτα ήνοιξε με άλλην επιγραφήν δια να ζήση. Άλλο τίποτε έγινε;¹³

Αυτή η θεμελιώδης διαφορά ως προς το κοινωνικό περιεχόμενο σημαίνει ότι ενώ η Β' Ισπανική Δημοκρατία ήταν κάτι για το οποίο πολλοί Ισπανοί αποδείχθηκαν πρόθυμοι να πολεμήσουν και να πεθάνουν, η Β'

12. Η άποψη αυτή του E. Malefakis παρατίθεται στο G. Esenwein και A. Shubert. *Spain at War: The Civil War in Context 1931-1939* (Λονδίνο: Longman, 1995), σ. 34· E. Malefakis, «Greece and Spain», *ό.π.*, σσ. 41-42· Γ. Πάσχος, «Η πολιτειολογική σκέψη στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1930-35: Α.Ι. Σβώλος, Η.Γ. Κυριακόπουλος, Δ.Σ. Βεζανής», στο Γ. Μαυρογορδάτος και Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 356, 359, 365-36· Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935*, 2η έκδ. (Αθήνα: Θεμέλιο, 1992), σ. 311.

13. *Καθημερινή*: 19 Απριλίου 1931.

Ελληνική Δημοκρατία δεν ήταν παρά μια συγκυριακή σκοπιμότητα στην προσπάθεια της αστικής τάξης να διαιωνίσει την κυριαρχία της. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1936 ο Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν σημείωσε:

Οι κυβερνητικοί [της Ισπανίας] δεν διαθέτουν φαίνεται πολλήν οργανωμένην στρατιωτικήν δύναμιν και στελέχη, αλλ' έχουν υπέρ αυτών την πλειοψηφίαν του λαού και λαού όχι παθητικώς, ως ο ιδικός μας, υποτασσομένου ή αδιαφορούντος, αλλά με αφάνταστον ενθουσιασμόν και γενναιότητα μαχομένου και φονευομένου.¹⁴

Παρά την ουσιώδη αυτή διαφορά, η Ισπανία του 1936 θύμιζε κάτι στην Ελλάδα. Στα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Μάιο, «πολλοί εργάτες με υψωμένες γροθιές φώναζαν “Ισπανία, Ισπανία”, επηρεασμένοι από το ξέσπασμα της Ισπανικής Επανάστασης [sic]». ¹⁵ Ο αμερικανός πρέσβης Λίνκολν Μακβέη, ο οποίος την ίδια εποχή περιόδευσε την Μακεδονία, επιβεβαίωσε ότι οι «κραυγές “Ζήτω η Ισπανία!” φαίνονται να υπήρξαν συχνές», και αναρωτήθηκε κατά πόσον η Θεσσαλονίκη «προοριζόταν να γίνει μια άλλη Βαρκελώνη [όπου το 1934 οι Καταλανοί προς στιγμή κήρυσαν ανεξαρτησία] και να εξαπλώσει τη μόλυνση της οικονομικής εξέγερσης σε όλο το σάπιο πολιτικό σώμα αυτής της χώρας». ¹⁶ Τον Ιούνιο του 1936 το ΚΚΕ ανάγκασε και αυτό την άρχουσα τάξη να στραφεί με αγωνία προς την Ισπανία - αλλά και τη Γαλλία, όπου τον Μάιο είχε εκλεγεί η κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου του Léon Blum - διακηρύσσοντας ότι θα δημιουργούσε και στην Ελλάδα ένα Λαϊκό Μέτωπο «κατά το παράδειγμα της Γαλλίας και της Ισπανίας». ¹⁷

III. «Ημείς επρολάβαμεν»: Η περίοδος Μεταξά

Ο αντίκτυπος της έκρηξης ταξικού εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία στα μέσα Ιουλίου του 1936 φαίνεται αν όχι να επηρέασε, τουλάχιστον να καθαγίασε εκ των υστέρων την πορεία διολίσθησης προς την 4η Αυγού-

14. Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό.π.*, σ. 472.

15. Βλ. τη συνέντευξη 88χρονου παλιού εργάτη και απεργού της Θεσσαλονίκης, *Ελευθεροτυπία*, 10 Μαΐου 1996.

16. J.O. Iatrides, (επιμ.), *Ambassador MacVeagh Reports: Greece 1933-1947* (Πρίνστον: Princeton University Press, 1980), σσ. 84, 86: MacVeagh προς State Department, 29 Μαΐου 1936.

17. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. Δ' (1934-1940) (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1975), αρ. 604/β', σ. 389.

στου. Ο Ιωάννης Μεταξάς επρόκειτο να χρησιμοποιήσει κατ' επανάληψη την ισπανική κρίση για να δικαιολογήσει την επιβολή της δικτατορίας, επιβεβαιώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι οι ισπανικές εξελίξεις αποτέλεσαν είτε προειδοποίηση για την ελληνική άρχουσα τάξη, όπως ισχυρίσθηκε ο Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν,¹⁸ είτε ένα ιδιαίτερα βολικό και εκ των υστέρων άλλοθι.

Η υποτιθέμενη κομμουνιστική απειλή κατά των δύο χωρών και η έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου πολέμου έδωσαν στον Μεταξά και τους απολογητές του την ευκαιρία να καθασιάσουν την 4η Αυγούστου με την «ανακάλυψη» μιας ευρύτερης κομμουνιστικής συνωμοσίας. Σε ραδιοφωνικό λόγο του έξι ημέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας, ο Μεταξάς διαβεβαίωσε το πανελλήνιο ότι «κανείς σας, πλην των γνωστών δημαγωγών και των παραφρόνων ανατροπέων, δεν θέλει να ιδή τον τόπον μας να πέση εις την τύχην της δυστυχούς Ισπανίας».¹⁹ Δημοσιεύοντας τον λόγο την επομένη, η *Καθημερινή* φρόντισε ακριβώς πάνω από το κείμενο να προτάξει ανταπόκριση αμερικανού δημοσιογράφου, σύμφωνα με την οποία «το στρατιωτικόν κίνημα της Ισπανίας προέλαβεν μεγάλην μπολσεβίκικην επανάστασιν».²⁰ Ο δικτάτορας επανήλθε στις 2 Οκτωβρίου, συσχετίζοντας άμεσα πλέον τις εξελίξεις στις δύο χώρες. Αναφερόμενος στην κατάσταση πριν τις 4 Αυγούστου, αλλά και στο γεγονός ότι το ΚΚΕ είχε εξαγγείλει γενική απεργία για την επομένη, 5 Αυγούστου, ο Μεταξάς ισχυρίσθηκε ότι η χώρα είχε αντιμετωπίσει κίνδυνο εξαιτίας των τοπικών εντολοδόχων του διεθνούς κομμουνισμού:

Μέσα στη γενική ανατροπή, που λογάριαζε ο κομμουνισμός, η Ελλάς ήτο ένα κομμάτι του μεγάλου παιγνιδιού, που έπρεπε να θυσιασθή στην ώρα του, χάριν της γενικής καταστροφής. Και η ώρα, που είχε ορισθεί δια την Ελλάδα, ήτο η 5 Αυγούστου. Εμείς μία μέρα πριν, την 4 Αυγούστου, τους επρολάβαμε. Δεν σας έμεινεν αμφιβολία δια τον κίνδυνον που είχατε διατρέξει. Εβλέπατε μπροστά σας να παίζεται το παιγνίδι ολόκληρο. [...] Ίδετε την Ισπανίαν, ένα Έθνος ιστορικόν, γενναίον, και υπερήφανον, δια να αναλογισθήτε τί θα ανέμενε την φτωχή Ελλάδα.²¹

18. Βλ. παραπάνω, σημ 2.

19. Ι. Μεταξάς, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Δ' (Αθήνα: Γκοβόστης, 1960), σ. 652.

20. *Καθημερινή*, 11 Αυγούστου 1936.

21. Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, τόμ. Α' (Αθήνα: Γκοβόστης, 1969), σ. 45.

Ισχυριζόμενος ότι η Ελλάδα και η Ισπανία ήταν θύματα του γενικότερου σχεδίου κομμουνιστικής ανατροπής, ο Μεταξάς πιθανότατα υπαινισσόταν το περιεχόμενο μιας «αποκάλυψης» που είχε κάνει η *Καθημερινή* στις 23 Σεπτεμβρίου 1936. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο η εφημερίδα είχε δημοσιεύσει εκτενείς λεπτομέρειες από έγγραφο το οποίο είχε δήθεν λάβει η ελληνική κυβέρνηση από το εξωτερικό. Ο τίτλος της εφημερίδας ήταν λαλίστατος:

Αποκαλύπτεται το πλήρες σχέδιον της Γ' Διεθνούς δια την παγκόσμιον κομμουνιστικήν επανάστασιν. Προητοιμάζετο έξωθεν κοινή τύχη δια την Ελλάδα και την Ισπανίαν. Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης ήσαν ο πρόλογος της επαναστάσεως.

Στο επίκεντρο της κομμουνιστικής συνομοσίας, σύμφωνα με την *Καθημερινή* και το έγγραφο που επικαλείτο, βρισκόταν η δημιουργία Λαϊκών Μετώπων, η οποία τον Φεβρουάριο του 1936 έφερε πρώτη την Ισπανία στα πρόθυρα κομμουνιστικής επανάστασης. Δεύτερη επρόκειτο να είναι η Γαλλία, όπου τον Μάιο του 1936 ήλθε στην εξουσία η κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου υπό τον Léon Blum, ενώ τρίτη στη σειρά ήταν η Ελλάδα. Εδώ ο δρόμος για την επαπειλούμενη νίκη του κομμουνισμού είχε ανοίξει στις 19 Φεβρουαρίου 1936 με τη συμφωνία Σοφούλη-Σκλάβαινα, με την οποία οι δεκαπέντε κομμουνιστές βουλευτές ανέδειξαν πρόεδρο της Βουλής τον ηγέτη του Κόμματος Φιλελευθέρων Θεμιστοκλή Σοφούλη, διαγράφοντας την προοπτική σχηματισμού κυβέρνησης Φιλελευθέρων που θα στηριζόταν στις ψήφους του ΚΚΕ. Στη συμφωνία αυτή εντοπίσθηκε η απαρχή του ελληνικού Λαϊκού Μετώπου, το οποίο θα παρέσυρε τη χώρα στην ισπανική άβυσσο αν δεν προλάβαινε ο Μεταξάς στις 4 Αυγούστου.²²

Σε αρκετούς λόγους του κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, ο Μεταξάς επανέλαβε τους παραλληλισμούς με την Ισπανία στην προσπάθειά του να νουθετήσει τους Έλληνες και να καταδείξει το μέγεθος των υπηρεσιών που προσέφερε στο έθνος. Στις 27 Οκτωβρίου 1936 παρότρυνε τους ακροατές του στη βόρεια Ελλάδα να δουν «τί γίνεται στην Ισπανίαν», και αμέσως μετά ξιφούλκησε εναντίον όσων «σας υπόσχονται τον παράδεισο και [...] σας βυθίζουν κάθε φορά μέσα στην κόλασι»: οι κομμουνιστές ήταν «εκμεταλλευτές και απατεώνες»,

22. *Καθημερινή*, 23 Σεπτεμβρίου 1936.

άνθρωποι μισότρελλοι που εβασανίζοντο με όνειρα που μόνον σε παράφρονες εγκεφάλους μπορούσαν να γεννηθούν και των οποίων τα καταστρεπτικά αποτελέσματα τα είδαμε στο παρελθόν σε μια μεγάλη χώρα και τα βλέπετε και τώρα στην Ισπανία.²³

Εκτός από την Ισπανία και την Ελλάδα του 1936, τον Ιούνιο του 1937 οι ιστορικές αναδρομές επεκτάθηκαν και στην προεπαναστατική Ρωσία για να δείξουν ότι και στις τρεις περιπτώσεις η αστική τάξη ήταν ανίκανη και απρόθυμη να αντιμετωπίσει τον κομμουνισμό, και ότι μάλιστα «έδιδαν και τα χέρια εις τους ερυθρούς».²⁴ Για να τονίσει την άμεση συνάρτηση μεταξύ ισπανικών και ελληνικών εξελίξεων και να πείσει το ακροατήριό του για το «τρομερόν σχέδιον της Γ΄ Διεθνούς εναντίον του ευρωπαϊκού πολιτισμού», τον Οκτώβριο του 1937 ο Μεταξάς ζήτησε να προσεχθεί η χρονολογική σύμπτωση όσων συνέβαιναν στις δύο χώρες τον Μάιο του 1936:

Ένας και ο αυτός εχθρός προσεπάθη να πλήξη εξερχόμενος από το σκότος και τας δύο χώρας. Αυτό δεν επρόφθασαν να το κάμουν εδώ. Και σήμερα εις την άλλην χώραν σφαδάζουν μέσα εις τον φοβερώτερον των εμφυλίων πολέμων και Κύριος οίδε δια πόσον καιρόν. Ημείς επρολάβαμεν.

Κατά τον Μεταξά, η στρατηγική επιταγή που υπαγόρευε τα ανατρεπτικά σχέδια των γηγενών και μη κομμουνιστών ήταν «να φέρουν εις τας δύο αυτάς χερσονήσους της Μεσογείου ταυτοχρόνως τον αυτόν κλονισμόν», γι' αυτό προσπάθησαν «να συγχρονίσουν» τις επιθέσεις εναντίον της Ελλάδας και της Ισπανίας.²⁵ Το 1938, πιθανότατα εξαιτίας της επιδείνωσης της ευρωπαϊκής κατάστασης, ο δικτάτορας έπαψε να αναφέρεται στην Ισπανία, αλλά επανήλθε τον Ιούνιο του 1939, τρεις μήνες μετά τη λήξη του εμφυλίου· τούτη τη φορά διαβεβαίωσε το κοινό του στην Άμφισσα ότι η 4η Αυγούστου ήταν αναγκαία διότι ένας συνδυασμός «φασιστοκρατία[ς] φοβερή[ς]», «κομμουνισμού» και «μιάς αποφάσεως πλήρους ανατροπής των πάντων δια της γενικής απεργίας [...] θα μετέβαλλε την Ελλάδα εις Ισπανίαν».²⁶

23. Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις*, τόμ. Α΄, ό.π., σσ. 90, 93.

24. Ό.π., τόμ. Α΄, σ. 200.

25. Ό.π., τόμ. Α΄, σσ. 248, 262-263.

26. Ό.π., τόμ. Β΄, σ. 104.

Μερικοί από τους απολογητές του δικτάτορα εντρύφησαν βαθύτερα στη θεωρία της μεσογειακής, αν όχι και ευρωπαϊκής, κομμουνιστικής συνομοσίας. Η πλέον χονδροειδής απόπειρα νουθεσίας των Ελλήνων περί της σημασίας του ισπανικού εμφυλίου πολέμου ήταν το άρθρο του Αχιλλέα Κύρου στο *Νέον Κράτος*, το θεωρητικό όργανο του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, τον Σεπτέμβριο του 1938. Κατά τον Κύρου, ως μεσογειακές χώρες η Ισπανία και η Ελλάδα βρίσκονταν σε στρατηγικά ευαίσθητες περιοχές, και γι' αυτό «ητληθήμεν και ημείς προ τινός καιρού με την ιδίαν τραγικήν τύχην, υπό την οποίαν στενάξει σήμερον η Ισπανία». Τη «μπολσεβικοποίηση» της Ισπανίας τον Φεβρουάριο του 1936 θα ακολουθούσε σύντομα και αυτή της Ελλάδας, «διότι ο κομμουνισμός θα είχεν απόλυτον ανάγκην και μιάς άλλης βάσεως εις την κεντρικήν λεκάνην της Μεσογείου». Συνεπώς δεν υπήρχε αμφιβολία ότι ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος ήταν αποτέλεσμα συνομοσίας του διεθνούς κομμουνισμού με τη συνεργασία του «Ανωτάτου Ισραηλιτικού Συμβουλίου». Ο Κύρου επανέλαβε την προπαγάνδα του Φρανθίσκο Φράνκο ότι ο Ιωσήφ Στάλιν είχε προετοιμάσει την κομμουνιστική επανάσταση στην Ισπανία για τον Ιούνιο του 1936 με σκοπό να αποκτήσει βάση στη δυτική Ευρώπη, αλλά «κατά την τελευταίαν στιγμήν και δια λόγους οι οποίοι δεν είναι ακόμη γνωστοί, η Μόσχα απεφάσισε να αναβάλη δια την 9η Αυγούστου την έκρηξιν της εν Ισπανία επαναστάσεως». Το ηθικό δίδαγμα για τους Έλληνες συνίστατο στη διάγνωση της «νόσου» από την οποία έπασχαν όσοι φιλελεύθεροι αστοί πολιτικοί διάκειντο ευνοϊκά προς το καθεστώς αβασίλευτης δημοκρατίας:

Πρόκειται εδώ περί του χαρακτηριστικωτέρου ίσως συμπτώματος της τυφλώσεως εκείνης, από την οποία ωρισμένοι κοινοβουλευτικοί και δημοκρατικοί παράγοντες προσβάλλονται έναντι του κομμουνισμού και η οποία τους κάμνει να μη διστάζουν να δεχθούν και την αιματοβαφή ακόμη χείρα των σφαγέων αυτών, δια να προστατεύσουν δήθεν τας κοινοβουλευτικές πεποιθήσεις. Πρόκειται περί εκείνης ακριβώς της νόσου, η οποία έκαμε τον κοινοβουλευτισμόν και τον φιλελευθερισμόν να εξελιχθούν εις προδρόμους και προετοιμαστάς του εδάφους δια τον κομμουνισμόν και απετέλεσεν εν εκ των κυριωτέρων αιτιών της χρεωκοπίας του κοινοβουλευτισμού. Αλλ' η τυφλωσις αυτή, δεν δύναται ουδ' επ' ελάχιστον να μειώση ή να μεταβάλη την μεγάλην σημασίαν του Ισπανικού αγώνος, ο οποίος δεν μπορεί ή να καταλήξη εις τον τελικόν του πολιτισμού θρίαμβον.²⁷

27. *Το Νέον Κράτος*, τεύχ. 13 (Σεπτέμβριος 1938), σσ. 999-1006.

Ο κατάλογος των δαιμόνων, οι οποίοι, κατά τον Αχιλλέα Κύρου, απειλούσαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ήταν πανομοιότυπος με αυτόν του Φράνκο, με τη διαφορά ότι ο Ισπανός Αρχιστράτηγος συμπεριλάμβανε και τη μασωνεία, ενώ επίσης επιμέριζε τις ευθύνες αναδρομικά. Κατ' αυτόν, η απώλεια της μεγάλης ισπανικής αποικιακής αυτοκρατορίας και η «καταστροφή του 1898» - όταν η Ισπανία υπέστη συντριπτική στρατιωτική και ναυτική ήττα από τις ΗΠΑ στην Καραϊβική και τον Ειρηνικό Ωκεανό, χάνοντας την Κούβα, το Πουέρτο Ρίκο και τις Φιλιππίνες - οφείλονταν στη συνομοτική συνεργασία ισπανών και βορειοαμερικανών μασώνων, ενώ η Β' Ισπανική Δημοκρατία ήταν προϊόν και υποχείριο μιας συνομοτικής σπείρας μασώνων, μπολσεβίκων και Εβραίων. Η ερμηνεία αυτή κυριολεκτικά θεσμοθετήθηκε με έναν από τους αγριότερους νόμους του καθεστώτος Φράνκο, τον «Νόμο Περί Καταστολής του Ελευθεροτεκτονισμού και του Κομμουνισμού» τον Φεβρουάριο του 1940.²⁸

Τέλος, τον Μάιο του 1939 ο απόστρατος υποναύαρχος Περικλής Ι. Αργυρόπουλος, πρέσβης στη Μαδρίτη και ένθερμος θαυμαστής του Φράνκο και του Μεταξά, επισφράγησε την ιδεολογική χρήση του ισπανικού εμφυλίου πολέμου με μια αγιογραφική συγκριτική αποτίμηση της προσφοράς του Μεταξά:

Εάν οι αριστερίζοντες Έλληνες διανοούμενοι ήτο δυνατόν να παρακολουθήσωσιν εκ του σύννεγγυς την Ισπανικήν τραγωδίαν και τα αποτελέσματα αυτής, θα ανέπεμπον ευχαριστίας εις τον Θεόν της Ελλάδος, ότι έδωκεν εις Υμάς, Κύριε Πρόεδρε, το ηθικόν σθένος να σώσητε την πατρίδα ημών από την δια του κομμουνισμού καταστροφήν.²⁹

Οι προσπάθειες του Μεταξά και των απολογητών του να νομιμοποιήσουν την αναγκαιότητα της 4ης Αυγούστου με συγκριτικές αναφορές στην Ισπανία ήταν συχνές, χωρίς όμως να συνιστούν συστηματική προσπάθεια εκμετάλλευσης. Αυτό οφειλόταν σε ορισμένους περιοριστικούς παράγοντες. Κατά πρώτον, όσο χρήσιμη και διδακτική κι αν ήταν η ισπανική εμπειρία, η συστηματική και οργανωμένη προπαγάνδα θα μπορούσε να εμπλέξει την Ελλάδα στις διεθνείς περιπλοκές που προκαλούσε ο

28. P. Preston, *Franco: A Biography* (Λονδίνο: Fontana, 1995), σσ. 323-324.

29. Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών (εφεξής: ΑΥΕ), Αθήνα: 1939/Α/13/2/33: Αργυρόπουλος (Σαν Σεμπαστιάν) προς Μεταξά, 8 Μαΐου 1939, αρ. 731.

ισπανικός εμφύλιος πόλεμος. Δεύτερον, το ελληνικό λαθρεμπόριο στην Ισπανία κατά την περίοδο του εμφυλίου – και, μάλιστα, κυρίως με τους Δημοκρατικούς – ήταν ασυμβίβαστο με την άκρατη αντικομμουνιστική νουθεσία.³⁰ Τέλος, ο ίδιος ο Μεταξάς προτιμούσε τη σύγκριση με την ειρηνική Πορτογαλία του δόκτορος Αντόνιο ντε Ολιβείρα Σαλαζάρ παρά με τη σπαρασσόμενη Ισπανία του Φρανθίσκο Φράνκο.³¹ Από την άλλη πλευρά, οι δημόσιες τοποθετήσεις του δικτάτορα δεν αφήνουν αμφιβολία ότι ιδεολογικά το καθεστώς Μεταξά διάκειτο ευνοϊκά προς τη «σταυροφορία» των ισπανών στασιαστών. Η έμπρακτα φειδωλή εκδήλωση της συμπάθειας και οι ελληνικές συναλλαγές με τους Ισπανούς Δημοκρατικούς οφείλονταν στους περιορισμούς που επέβαλλαν η εξωτερική πολιτική της χώρας και, κυρίως, οι οικονομικές ευκαιρίες που προσέφερε ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος.³²

Από την άλλη πλευρά, η ισπανική κρίση υπήρξε εξίσου σημαντικός άξονας αναφοράς και για τους έλληνες κομμουνιστές και αντιφασίστες. Εκτός από τους 300-400 έλληνες εθελοντές των Διεθνών Ταξιαρχιών, αν δεν μεσολαβούσαν οι συλλήψεις και οι φυλακίσεις από το καθεστώς Μεταξά, πιθανόν περισσότεροι θα είχαν πολεμήσει στο πλευρό της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας.³³ Ο Βάσος Γεωργίου, ένας από τους φυλακισμένους κομμουνιστές της περιόδου, σημείωσε στις αναμνήσεις του ότι «απ' όλα τα εξωτερικά γεγονότα», αυτό που οι έγκλειστοι στις φυλακές της Αίγινας «παρακολουθούσαμε περισσότερο έντονα, πολύ ζεστά κι ανήσυχα, ήταν ο εμφύλιος πόλεμος στην Ισπανία»:

Καταλαβαίναμε τη μεγάλη διεθνή σημασία αυτού του ιστορικού αγώνα και την έκβασή του τη συνδέαμε άμεσα με την τύχη μας. Όχι βέβαια πως περιμέναμε την αποφυλάκισή μας απ' αυτόν, αλλά γιατί ο αγώνας αυτός θα έκρινε σε μεγάλο βαθμό τη στερέωση ή την ήττα της Δημοκρατίας.³⁴

30. Βλ. Θ.Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος: Ιδεολογία, Οικονομία, Διπλωματία* (Αθήνα: Στάχυ, 2000), σσ. 135-221.

31. Ι. Μεταξάς, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Δ΄, ό.π., σ. 655.

32. Θ.Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, ό.π., σσ. 90-133. Για τη χρήση του όρου «σταυροφορία» προκειμένου να αποδοθεί η ηθική και ιδεολογική αποστολή των ισπανών στασιαστών, βλ. ό.π., σ. 83.

33. Ό.π., σσ. 223-232.

34. Β. Γεωργίου, *Η ζωή μου* (Αθήνα: Τυποεκδοτική, 1992), σ. 79.

Η συμβολική σημασία του ισπανικού εμφυλίου πολέμου φάνηκε στην ενέργεια των φυλακισμένων να δώσουν το όνομα του ποταμού Manzanares στη μικρή υδροροή που χώριζε τα καταλύματά τους από εκείνα των φυλάκων τους. Σε μια στιγμή συναισθηματικής φόρτισης, θυμάται ο Γεωργίου,

δόσαμε το ισπανικό όνομα Μανθανάρες στο μικρό λούκι που χώριζε την αυλή της αχτίνας μας στα δυο και από όπου κυλούσε λίγο νεράκι. Είχε γίνει δικό μας σύμβολο ο Μανθανάρες προς τιμή των Ισπανών Δημοκρατικών: όπως οι φασίστες δεν κατόρθωσαν να περάσουν τον ισπανικό Μανθανάρες, για να προχωρήσουν και να κυριεύσουν τη Μαδρίτη, το ίδιο, ο κάθε δικός μας άνθρωπος, δικός μας σύντροφος, δε θα διάβαινε το μικρό μας Μανθανάρες για να πάει στη διεύθυνση να υπογράψει την ατιμωτική δήλωση μετανοίας!...³⁵

IV. Η περίοδος της Κατοχής και της Αντίστασης

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η ιδιότυπη «ελληνο-ισπανική» γλώσσα έπαψε να ακούγεται στην Ελλάδα, χωρίς όμως να έχει εντελώς ξεχασθεί. Προς το τέλος της περιόδου αυτής έγιναν κάποιες αναφορές, οι οποίες, στον βαθμό που ήταν διαμετρικά αντίθετες ως προς το περιεχόμενο και το πνεύμα τους, αντανακλούσαν τις ακραίες μεταστροφές που χαρακτήρισαν τις ελληνικές εξελίξεις το 1944-1945. Την ζωντανή και θετική μνήμη της Ισπανίας υπαινείχθηκε σε ένα δοκίμιό του για τον Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα ο Οδυσσέας Ελύτης:

Γειά σου Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα! Η πιστολιά που σε σώριασε στον πέτρινο τοίχο ενός χωριού της πατρίδας σου τίποτε δεν κατάφερε να κάνει! Του λαού η δύναμη, που αγάπησες, ανασταίνει τώρα τα λόγια σου για πάντα, και ξέρεις εσύ πόσο το δάκρυ ενός χωριάτη αξίζει περισσότερο απ' όλα τα βραβεία των Ακαδημιών, πόσο από ένα κομμάτι χρυσάφι γίνεται δείγμα ζωής ανώτερο το πλατανόφυλλο εκείνο που μέσα στα θαμπά πρωϊνά στέλνει συνοδεία ο βοριάς στους ώμους των αντάρτηδων που πολεμάνε!³⁶

35. *Ό.π.*, σ. 81.

36. Ο. Ελύτης, *Ανοιχτά Χαρτιά*, 3η έκδ. (Αθήνα: Ίκαρος, 1987), σ. 635.

Γραμμένα το 1944, τα λόγια αναφέρονταν στους ισπανούς αντάρτες, οι οποίοι, μετά την λήξη του εμφυλίου, πολεμούσαν το καθεστώς Φράνκο από τα βουνά της Ισπανίας.

Από την άλλη πλευρά, μια πρώιμη και συναισθηματικά φορτισμένη προσπάθεια συγκριτικής προσέγγισης και άντλησης διδαγμάτων ήταν εκείνη του Χριστόφορου Δ. Λαγανά, συγγραφέα του μικρού βιβλίου *Ποτσορούμπη*, το οποίο εκδόθηκε το 1957. Κατά την ομολογία του συγγραφέα, ο πρωταρχικός στόχος του ήταν να «προβάλει» τις αιτίες της νίκης του «φασισμού» στην Ισπανία και τις «αμοιβαιότητες του Ελληνικού Δεκέμβρη του 1944», διότι, κατά τη γνώμη του, οι βασικές αιτίες της ήττας της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας «παίξανε πρωταρχικό ρόλο στην πορεία και στην έκβαση του ένοπλου λαϊκού αγώνα, αμέσως μετά την απελευθέρωση από τη φασιστική κατοχή». ³⁷ Χωρίς να υποτιμά τη σημασία της ξένης στρατιωτικής επέμβασης, ο Λαγανάς ισχυρίστηκε ότι στην Ισπανία οι δυνάμεις της Αριστεράς θα μπορούσαν να είχαν νικήσει αν την καθοδήγηση του ένοπλου αγώνα αναλάμβανε ένα μονολιθικό κόμμα, αν είχε πραγματοποιηθεί η ενότητα της εργατικής τάξης, αν είχαν εξασφαλισθεί τα μετώπισθεν δια της λαϊκής ενότητας, και, τέλος, αν οι Ισπανοί Δημοκρατικοί είχαν ακολουθήσει μια επιθετική στρατηγική. ³⁸

Κατά τον συγγραφέα, «το ίδιο συνέβηκε στην Ελλάδα, με άλλες μορφές». Εκτός από «την ταχτική της ΑΜΥΝΑΣ [... η οποία] είναι ο θάνατος του ένοπλου αγώνα», το βασικό σφάλμα της καθοδήγησης του ΚΚΕ κατά την περίοδο 1941-1945 ήταν ότι «διαστρέβλωνε την ουσία του Συμμαχικού αγώνα, που τον κατάλαβε και τον εφάρμοσε, σαν πλέρια υποταγή του Εθνικο-απελευθερωτικού μας κινήματος στον Αγγλικό ιμπεριαλισμό». ³⁹ Εν κατακλείδι, ενώ «η ξένη στρατιωτική ιμπεριαλιστική επέμβαση» διαδραμάτισε «σημαντικό ρόλο», οι κύριοι παράγοντες που οδήγησαν στην ήττα και στις δύο χώρες ήταν η διάσπαση της εργατικής τάξης, η αμυντική ταχτική του ένοπλου αγώνα, αλλά πρωτίστως η καταπάτηση της βασικής λενιστικής αρχής ότι ο αγώνας πρέπει να καθοδηγείται από ένα και μόνον κόμμα. ⁴⁰ Η κριτική του Λαγανά κατά των Ισπανών Δημοκρατικών αλλά και κατά του ΚΚΕ αποτελεί ουσιαστικά κριτική κατά της ίδιας της

37. Χ.Δ. Λαγανάς, *Ποτσορούμπη: Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ισπανία. Αμοιβαιότητες Ελληνικού Δεκέμβρη, Ο Λόχος Ζαχαριάδη* (Αθήνα: χ.ε., 1957), σσ. 7-8.

38. *Ό.π.*, σ. 9.

39. *Ό.π.*, σσ. 9-10.

40. *Ό.π.*, σσ. 10-13.

στρατηγικής του Λαϊκού Μετώπου, ενώ έκδηλη είναι η απλούστευση των παραγόντων που συνετέλεσαν στην έκβαση των πραγμάτων και στις δύο χώρες. Η βασική, όμως, αδυναμία των θέσεων του Λαγανά είναι ότι ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος και τα Δεκεμβριανά στην Αθήνα του 1944 δεν αποτελούν συγκρίσιμες καταστάσεις, και τούτο για πολλούς εξωτερικούς, εσωτερικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς λόγους.

V. Στην Ελλάδα του Εμφυλίου Πολέμου

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι η γενικότερη διεθνής συγκυρία ήταν δυσοίωνη για την Ελλάδα και την Ισπανία στη δεκαετία του 1930, η οποία υπήρξε ίσως μοναδική στην Ευρωπαϊκή ιστορία ως προς την έκταση της οικονομικής κρίσης και την οξύτητα της ιδεολογικής πόλωσης.⁴¹ Εδώ διαπιστώνεται μια ουσιαστική συνέχεια όσον αφορά το διεθνές περιβάλλον, διότι και κατά την επόμενη δεκαετία η οικονομική καταστροφή που είχε επιφέρει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνυπήρχε με την ακόμη οξύτερη ιδεολογική πόλωση μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού, τη ρήξη μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των δυτικών δυνάμεων, και την όξυνση του Ψυχρού Πολέμου. Αυτός υπήρξε και ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο «τα ελληνο-ισπανικά» εξακολούθησαν να ομιλούνται κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

V(α). Διεθνείς Ταξιαρχίες

Ίσως το πλέον χαρακτηριστικό δείγμα της «γλώσσας» αυτής ήταν η έντονη φημολογία, κυρίως το 1947, για Διεθνείς Ταξιαρχίες που δήθεν οργανώνονταν για να συμμετάσχουν στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο – υπέρ, μάλιστα, και των δύο πλευρών. Όσον αφορά τις αντικομμουνιστικές Διεθνείς Ταξιαρχίες, ως τις αρχές Μαρτίου του 1947 ξένοι υπήκοοι είχαν «επανειλημμένως» παρουσιασθεί στους έλληνες στρατιωτικούς ακολούθους σε πρεσβείες του εξωτερικού, ζητώντας να καταταγούν στον ελληνικό στρατό «προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού», δηλώνοντας ότι ήταν πρόθυμοι ακόμη και να αποκτήσουν την ελληνική υπηκοότητα αν αυτό κρίνόταν αναγκαίο.⁴² Για παράδειγμα, ο ελληνικής καταγωγής

41. Βλ. παραπάνω, σημ. 10

42. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ προς Διεύθυνση Διοικητικών και Δικαστικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ, 3 Μαρτίου 1947, αρ. 18388.

αμερικανός λοχίας Ernest Tsikoredakos (ή Tsikoudakos), μόλις απολύθηκε από τον αμερικανικό στρατό υπέβαλε αίτηση στον έλληνα στρατιωτικό ακόλουθο στην Ουάσιγκτον ώστε να καταταγεί στον ελληνικό στρατό για να πολεμήσει κατά του ΔΣΕ.⁴³ Ορισμένοι βρετανοί υπήκοοι, οι οποίοι μόλις είχαν απολυθεί από τον βρετανικό στρατό, «επανελημμένως» επισκέφθηκαν τον έλληνα στρατιωτικό ακόλουθο στο Λονδίνο και του ζήτησαν να καταταγούν στον ελληνικό στρατό, επίσης «δια την καταπολέμησιν του κομμουνισμού».⁴⁴ Αλλά και στην Ισπανία, ως το καλοκαίρι του 1947 δεκαπέντε Ισπανοί είχαν καταθέσει ανάλογες αιτήσεις στην ελληνική πρεσβεία της Μαδρίτης.⁴⁵ Όμως οι αιτήσεις των δεκαπέντε Ισπανών, όπως και των άλλων επίδοξων εθελοντών, απορρίφθηκαν μετά από γνωμοδότηση του Γενικού Επιτελείου Στρατού και του υπουργείου Εσωτερικών, σύμφωνα με την οποία η ελληνική νομοθεσία επέτρεπε την κατάταξη στον ελληνικό στρατό μόνον ελλήνων υπηκόων· ούτε, βεβαίως, ήταν διατεθειμένη η ελληνική κυβέρνηση να χορηγήσει την ελληνική υπηκοότητα στους ενδιαφερόμενους.⁴⁶

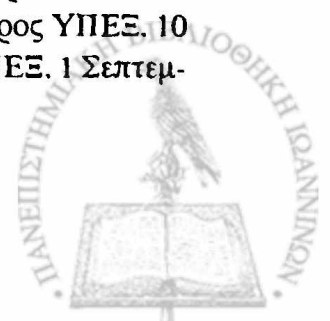
Το ζήτημα μιας αντικομμουνιστικής Διεθνούς Ταξιαρχίας απασχόλησε το Συμβούλιο Πολιτικών Υποθέσεων του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών στις 21 Αυγούστου 1947. Το υπουργείο διέψευσε δημοσιεύματα του ιταλικού και του γιουγκοσλαβικού τύπου, σύμφωνα με τα οποία στο Ούντινε και σε άλλες περιοχές της βόρειας Ιταλίας είτε σχηματιζόταν μια Διεθνής Ταξιαρχία που θα πολεμούσε «υπέρ της Ελλάδος», είτε στρατολογούνταν εθελοντές που θα κατατάσσονταν στον «μοναρχοφασιστικόν στρατόν». Κατά τον μόνιμο υφυπουργό Εξωτερικών Παναγιώτη Πιπινέλλη, οι πληροφορίες αυτές εκπορεύονταν από το «αντίπαλον στρατόπεδον» και συνιστούσαν «πλεκτάνη των Ερυθρών ίνα δικαιολογήσουν

43. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): υποστράτηγος Θ. Πετζόπουλος (ΓΕΣ) προς ΥΠΕΞ, 14 Φεβρουαρίου 1947, αρ. 18388.

44. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): υποστράτηγος Θ. Πετζόπουλος (ΓΕΣ) προς ΥΠΕΞ, 22 Ιανουαρίου 1947, αρ. 16329.

45. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 29 Ιουλίου 1947, αρ. 756.

46. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): ΥΠΕΞ προς Μαδρίτη, 14 Οκτωβρίου 1947, αρ. 39124· ό.π., Υπουργείο Εσωτερικών προς ΥΠΕΞ, 6 Ιανουαρίου 1947, αρ. 3667· ΓΕΣ προς ΥΠΕΞ, 10 Μαρτίου 1947, αρ. 20588· αντισυνταγματάρχης Κ. Βλάχος (ΓΕΣ) προς ΥΠΕΞ, 1 Σεπτεμβρίου 1947, αρ. 39124.

την σχηματιζομένην Ερυθράν Ταξιαρχίαν». Για κάθε ενδεχόμενο, όμως, το υπουργείο συνέστησε στις ελληνικές πρεσβευτικές και προξενικές αρχές να αποφεύγουν κάθε επαφή με όσους παρουσιάζονταν ως εθελοντές, «καθ' όσον δεν αποκλείεται να είναι ούτοι εγκάθετοι των αντιπάλων Κυβερνήσεων και να μας εκθέσουν ενώπιον της διεθνούς κοινής γνώμης».⁴⁷

Μια πολύ ενδιαφέρουσα ερμηνεία της φημολογίας περί μιας αντικομμουνιστικής Διεθνούς Ταξιαρχίας έδωσε τον Σεπτέμβριο του 1947 ο Θ.Ε. Υψηλάντης, διευθυντής του Γενικού Προξενείου της Ελλάδας στο Βερολίνο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του από τη Βαυαρία, οι Αμερικανοί εκπαίδευαν γερμανούς υπηκόους στην τακτική του ανταρτοπολέμου. Αν και οι αμερικανές αρχές διέψευσαν κατηγορηματικά τις φήμες αυτές, ο Υψηλάντης πίστευε ότι όντως οι Αμερικανοί τους εκπαίδευαν ώστε να τους χρησιμοποιήσουν στην ίδια τη Γερμανία ως αντάρτες σε περίπτωση πολέμου με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά συσκοτίζαν τις ενέργειές τους με το πρόσχημα ότι οι εκπαιδευόμενοι επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν στην Ελλάδα.⁴⁸

Οι τελευταίες εμφανίσεις επίδοξων εθελοντών κατά του κομμουνισμού φαίνεται να έγιναν το φθινόπωρο του 1947 στο ελληνικό Γενικό Προξενείο των Βρυξελλών, όπου παρουσιάστηκαν Βέλγοι και, κυρίως, Πολωνοί, οι οποίοι επίσης ζήτησαν να καταταγούν στον ελληνικό στρα-

47. ΑΥΕ: 1947, Φ. 125 (1): Συμβούλιο Πολιτικών Υποθέσεων, 22η συνεδρίαση, 21 Αυγούστου 1947· ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Αλέξ. Δαλιέτος, (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 4 Σεπτεμβρίου 1947, αρ. 2740· ό.π., Κ. Βατικιώτης (Γραφείο Τύπου πρεσβείας Ρώμης) προς ΥΠΕΞ, 17 Αυγούστου 1947, αρ. 578.

48. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Θ.Ε. Υψηλάντης (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 30 Σεπτεμβρίου 1947, αρ. Η 3284. Βλ. επίσης, ό.π., Θ.Ε. Υψηλάντης (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 3 Νοεμβρίου 1947, αρ. 50189· ό.π., υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Τμήμα Αλλοδαπών, προς ΥΠΕΞ, 7 Οκτωβρίου 1947, αρ. 107/5/2/109. Πάντως είναι ενδιαφέρον ότι τρία χρόνια αργότερα, το 1950-51, ορισμένοι αμερικανοί αξιωματούχοι πρότειναν ανεπιτυχώς τη δημιουργία ενός στρατιωτικού «Σώματος Εθελοντών για την Ελευθερία» (Volunteer Freedom Corps), το οποίο θα αποτελείτο από πρόσφυγες που βρίσκονταν στη Δυτική Ευρώπη και δεν μπορούσαν, ή δεν επιθυμούσαν, να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Η ενέργεια αυτή θα μείωνε τις στρατιωτικές δεσμεύσεις των ΗΠΑ στην Ευρώπη, θα άμβλυνε το προσφυγικό πρόβλημα που είχε ανακύψει κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, και θα αποτελούσε ένα ακόμη ανάχωμα κατά του σοβιετικού «επεκτατισμού». Το σχέδιο τελικά δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των αντιδράσεων των δυτικοευρωπαϊκών κυβερνήσεων. Βλ. J. Carafano, «Mobilising Europe's Stateless: America's Plan for a Cold War Army», στο *Journal of Cold War History*, τόμ. 1, αρ. 2 (Άνοιξη 1999), σσ. 61-85.

τό. Όλοι τους λάμβαναν τη στερεότυπη αρνητική απάντηση, αλλά το σημαντικό στοιχείο στην περίπτωση αυτή ήταν ότι έδιναν ψευδείς διευθύνσεις και ισχυρίζονταν «ότι απεστέλλοντο υπό αμερικανού αξιωματικού». Ο έλληνας πρέσβης στις Βρυξέλλες πίστευε ότι οι εμφανιζόμενοι ως εθελοντές ήταν όργανα κομμουνιστικής οργάνωσης, η οποία προσπαθούσε αφενός να εκθέσει την ελληνική κυβέρνηση και, αφετέρου, «δια του θορύβου αυτού [να] συγκαλύψει κομμουνιστική στρατολογία». Η βελγική αστυνομία, μάλιστα, είχε ενδείξεις ότι στο Σαρλερουά γινόταν «ασήμαντος στρατολογία» για μια κομμουνιστική Διεθνή Ταξιαρχία, την οποία προσπαθούσαν να συγκαλύψουν «δια της διαδόσεως αντιθέτων ακριβώς πληροφοριών». ⁴⁹

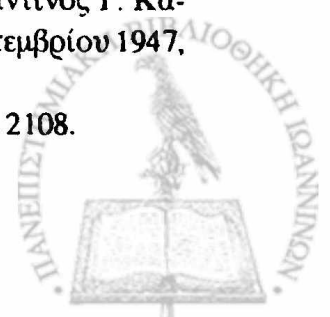
Πράγματι, εξίσου έντονη ήταν και η φημολογία για μια – ή και περισσότερες – κομμουνιστικές Διεθνείς Ταξιαρχίες. ⁵⁰ Στις 3 Ιουνίου 1947 η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε προς τη γαλλική διότι, σύμφωνα με πληροφορίες που έφθαναν στην Αθήνα, επί γαλλικού εδάφους εκπαιδεύονταν μαχητές Διεθνούς Ταξιαρχίας που επρόκειτο να πολεμήσει στο πλευρό του ΔΣΕ. ⁵¹ Κατά μια πληροφορία, στην Τουλούζη υπήρχε μια κομμουνιστική Διεθνής Ταξιαρχία που προοριζόταν για την Ισπανία. Παράλληλα στις τάξεις της εδημιουργείτο και ειδικό τάγμα για τα Βαλκάνια, το οποίο όμως δεν έβρισκε απήχηση μεταξύ των Γάλλων, ενώ οι στρατολογούμενοι ήταν κυρίως Ισπανοί, Πολωνοί και «τινές» Έλληνες. ⁵² Τον Αύγουστο του 1947 ο έλληνας επιτετραμμένος στη Μαδρίτη μετέδωσε στην Αθήνα την πληροφορία ότι μια νέα Διεθνής Ταξιαρχία συγχροτούνταν στη Μασσαλία υπό την ονομασία Garibaldi, αποτελούμενη από 2.000 Ιταλούς που διέμεναν στη Γαλλία και την Κορσική, αλλά και από 372 Βρετανούς οι οποίοι μόλις και «ενεγράφησαν»· το επιτελείο της φερόταν να στεγάζεται στο κτίριο του γιουγκοσλαβικού προξενείου στο γαλλικό λιμάνι, και ο στρατώνας της να βρίσκεται στο προάστιο Saint

49. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Τ. Τριανταφυλλάκος (Βρυξέλλες) προς ΥΠΕΞ, 6 Νοεμβρίου 1947, αρ. 46957.

50. Βλ. T.D. Sfikas, «Spanish Echoes in Greece. 1946-1949: The Myth of the Participation of an 'International Brigade' in the Greek Civil War», *ό.π.*, σσ. 87-101.

51. Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη (εφεξής: ΑΚΤ). Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής». Αθήνα. Φ. 28/1: Χρονολογικός Πίνακας 25 Ιανουαρίου – 7 Σεπτεμβρίου 1947, σ. 11.

52. ΑΚΤ. Φ. 23Α: Ρ. Ραφαήλ (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 13 Ιουνίου 1947, αρ. 2108.

André της Μασσαλίας.⁵³ Τον Οκτώβριο ο Γενικός Διευθυντής του υπουργείου Εξωτερικών της Ισπανίας είπε στον έλληνα επιτετραμμένο στη Μαδρίτη ότι επιβεβαιώθηκαν κάποιες πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες το «κέντρο» των Διεθνών Ταξιαρχιών μεταφέρθηκε στη βόρεια Γαλλία για δύο λόγους: διότι στην υπόλοιπη Γαλλία η αστυνομία παρακολουθούσε συστηματικότερα τις γαλλικές κομμουνιστικές οργανώσεις και τα αλλοδαπά αριστερά στοιχεία, «ιδίως των Ισπανών», και δεύτερον, διότι στη βόρεια Γαλλία υπήρχαν πολλοί εργάτες σλαβικής καταγωγής, οι οποίοι αποτελούσαν «ευχερή λείαν» για την «κομμουνιστική Διεθνή [sic]».⁵⁴ Τέλος, τον Δεκέμβριο του 1947, πάλι από τη Μαδρίτη, το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών έλαβε πληροφορίες ότι οι Σοβιετικοί είχαν ήδη συγκροτήσει Διεθνείς Ταξιαρχίες με συνολική δύναμη 60.000 ανδρών, οι οποίοι βρισκόνταν στην Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη νότια Βουλγαρία έτοιμοι «δι' άμεσον δράσιν».⁵⁵ Το γεγονός ότι αρκετές από τις πλέον χυμώδεις και ευφάνταστες αναφορές σχετικά με τη συγκρότηση κομμουνιστικών Διεθνών Ταξιαρχιών προέρχονταν από επίσημες ισπανικές πηγές έθεσε ήδη από την εποχή εκείνη το ερώτημα κατά πόσον ολόκληρη η φημολογία εκπορευόταν από τις ισπανικές υπηρεσίες πληροφοριών και αντικατασκοπείας με στόχο τη δημιουργία διεθνούς κλίματος συμπάθειας για το καθεστώς Φράνκο.⁵⁶

V(β). Η εσωτερική διάσταση

Εξίσου αναμενόμενες και ενδιαφέρουσες ήταν οι αναφορές στην εσωτερική διάσταση του ισπανικού και του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, ειδικά όσον αφορούσε τους παράλληλους βίους των δύο κρατών και την ιδεολογική σύσταση των αντιμαχομένων. Στη δέκατη επέτειο από την έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου, ο *Ριζοσπάστης* αφιέρωσε ένα αρκετά σύντομο σχόλιο στα «Δέκα Χρόνια Φασισμού στην Ισπανία». Στο μονόστη-

53. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 21 Αυγούστου 1947, αρ. 837, Δελτίο Πληροφοριών.

54. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 13 Οκτωβρίου 1947, αρ. 1015.

55. ΑΥΕ: 1947, Φ. 107 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 12 Δεκεμβρίου 1947, αρ. 1190.

56. T.D. Sfikas, «Spanish Echoes in Greece, 1946-1949: The Myth of the Participation of an 'International Brigade' in the Greek Civil War», *ό.π.*, σ. 93.

λο, που φέρει την υπογραφή «Σ. Δέλτα», λοιδωρείται ο «σπιθαμιαίος αποικιακός στρατηγός» Φρανθίσκο Φράνκο και κατακεραυνώνονται οι ΗΠΑ και η Βρετανία για την «υποκριτική εγκληματική πολιτική» της μη επεμβάσεως στην Ισπανία, όχι μόνο κατά την περίοδο 1936-1939, αλλά και τώρα, εντός των πλαισίων του ΟΗΕ. Το σχόλιο αυτό περιείχε και τον ακόλουθο άμεσο συσχετισμό των εξελίξεων στις δύο χώρες:

Η καλύτερη πράξη αλληλεγγύης που θάχει να προσφέρει ο ελληνικός λαός στ' αδέρφια του της Ισπανίας που ζουν τις ίδιες μ' αυτόν μαύρες μέρες σκλαβιάς, αίματος και απαθλίωσης, είναι να εντείνει τον αγώνα του στις δικές του επάλξεις. Γιατί χτυπώντας εδώ γκρεμνά κι εκεί τα σαθρά βάθρα που συγκρατούν δια της βίας το ίδιο ξένο προς τη ρωμαλέα υγεία του μεταπολεμικού κόσμου φασιστικό καρκίνωμα. Η Μαδρίτη και η Αθήνα θα ξαναγίνουν πρωτεύουσες της Λευτεριάς και της Δημοκρατίας. Αυτή είνε η θέληση των λαών τους. Αυτή είνε η θέληση ολόκληρης της φιλελεύθερης ανθρωπότητας.⁵⁷

Την επομένη, η εφημερίδα του ΚΚΕ άρχισε τη δημοσίευση σε τρεις σελίδες ενός αφιερώματος στον ανταρτοπόλεμο των ισπανών «γκεριγιέρος» κατά του καθεστώτος Φράνκο, με τίτλο «Ο Επικός Αγώνας του Ισπανικού Λαού. Οι 'Γκεριγιέρος': Οι Αδάμαστοι Αντάρτες που τρέμει ο Φράνκο!». Το αφιέρωμα βασιζόταν σε διηγήσεις των ίδιων των γκεριγιέρος και σε περιγραφές ξένων δημοσιογράφων που είχαν πρόσφατα επισκεφθεί την Ισπανία. Στο πρώτο μέρος του αφιερώματος διατυπωνόταν και πάλι η θέση για τους παράλληλους βίους των δύο λαών:

Μια ίδια τραγική τύχη, ίδια γεωγραφική σύμπτωση κρατά σήμερα ύστερα από ένα νικηφόρο αντιφασιστικό πόλεμο τον ισπανικό και τον ελληνικό λαό στην πιο μαύρη φασιστική σκλαβιά. Ο ιμπεριαλιστικός βρετανικός Μινώταυρος ζητά με τα κόκκαλα των δύο ηρωικών λαών να στηρίξει τις ναυτικές βάσεις του στη Μεσόγειο [...] Διαφορετικές συνθήκες, μα ίδιος πόνος[,] ίδιος αλύγιστος ηρωϊσμός κάνουν τους δυό λαούς μας να νοιώθουν σήμερα πιο κοντά ο ένας στον άλλο.⁵⁸

Έμμεσα ο Ριζοσπάστης υπαινισσόταν και άλλους παραλληλισμούς,

57. Ριζοσπάστης, 19 Ιουλίου 1946.

58. Ριζοσπάστης, 20 Ιουλίου 1946.

όπως τη συνεχιζόμενη αντίσταση στο καθεστώς Φράνκο, ενόπλιως αλλά και με απεργίες και κινητοποιήσεις στα αστικά κέντρα. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το γεγονός ότι η τρομοκρατία του καθεστώτος Φράνκο ανάγκαζε πολλούς Ισπανούς να βγαίνουν στο βουνό και να προσχωρούν στους γκεριγιέρος. Συνεπώς, βασικό χαρακτηριστικό της κατάστασης στην Ισπανία ήταν ο ένοπλος αγώνας στα βουνά, οι δολιοφθορές και οι απεργίες στις πόλεις, η λαϊκή υποστήριξη προς τους γκεριγιέρος, η οποία ανάγκαζε το καθεστώς να λαμβάνει ακόμη σκληρότερα μέτρα, και η αρνητική στάση των δυτικών δυνάμεων, η οποία «πικραίνει» τον ισπανικό λαό.⁵⁹

Ένα δεύτερο μέτρο σύγκρισης αποτελούσε η ιδεολογική σύσταση των αντιμαχομένων στις δύο χώρες. Επικρίνοντας ορισμένα ακραία στοιχεία και πρακτικές της κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος, στις 10 Αυγούστου 1946 ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα Λίνκολν Μακβέη έκανε λόγο για την πιθανή επανάληψη στην Ελλάδα ενός βασικού χαρακτηριστικού της ισπανικής εμπειρίας:

Διά της πολιτικής της διαρκούς διαστολής της έννοιας την οποία αποδίδουν στον κομμουνισμό, οι εξτρεμιστές τύπου Μαυρομιχάλη, οι οποίοι αυτή την περίοδο διευθύνουν τη σταυροφορία της κυβέρνησης εναντίον του κομμουνισμού, διακινδυνεύουν τη δημιουργία του ίδιου είδους ιδεολογικού εμφυλίου πολέμου που συνέβη στην Ισπανία, επιβεβαιώνοντας τη συμμαχία μεγάλου αριθμού δημοκρατικών και άκρας αριστεράς.⁶⁰

Το Κόμμα Φιλελευθέρων υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη φάνηκε να συμερίζεται τους φόβους αυτούς, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε να αρνείται πεισματικά την κυβερνητική συνεργασία με τους Λαϊκούς. Στις 23 Ιανουαρίου 1947 ο Κωνσταντίνος Ρέντης, εκ των υπαρχηγών του Σοφούλη, δικαιολόγησε στη βουλή την απόφαση του κόμματος να μη συμμετάσχει στην κυβέρνηση του Δημητρίου Μαξίμου, λέγοντας ότι το πρόγραμμα του Κόμματος Φιλελευθέρων διέφερε από αυτό των Λαϊκών, και ότι παρά το γεγονός ότι στις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 ο λαός δεν το είχε υπερψηφίσει, οι Φιλελεύθεροι επέμεναν σε αυτό:

59. Ριζοσπάστης, 20, 21 και 23 Ιουλίου 1946.

60. J.O. Iatrides, (επιμ.), *Ambassador MacVeagh Reports*, ό.π., σ. 698: έκθεση υπό MacVeagh, αρ. 3010, 10 Αυγούστου 1946. Ο Πέτρος Μαυρομιχάλης ήταν υπουργός Άμυνας στην κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος.

Ημείς προσβεύομεν ότι αι πολιτικά παρατάξεις δεν πρέπει να είναι δύο αλλά [τρεις]. Θα ελυπούμεθα άν συνέβαινεν εις την Ελλάδα, ό,τι συμβαίνει εις την Ισπανία. Εάν φύγουν από τον Φράγκο [sic] θα πέσουν εις τους κομμουνιστάς. Και δια τούτο αρνούμεθα να ακολουθήσωμεν την πολιτικήν αυτήν του κόμματος της πλειοψηφίας. [...] Δεν επιθυμούμεν να παραμείνη εις την αντιπολίτευσιν μόνον το Κομμουνιστικόν Κόμμα.

Στην περίπτωση αυτή, υποστήριξε εσφαλμένα ο Ρέντης, η Ελλάδα θα έμοιαζε με την Ισπανία, όπου η μόνη εναλλακτική λύση στο καθεστώς Φράνκο ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας (ΚΚΙ).⁶¹ Λίγες ημέρες αργότερα, σχολιάζοντας την αμνηστία που σχεδίαζε να χορηγήσει η κυβέρνηση Μαξίμου, ο Ρέντης επανήλθε με μια σαφή αναφορά στις εσωτερικές συνθήκες που επικρατούσαν στις δύο χώρες:

Αλλά ας μη απατώμεθα [...] Εις την επαρχίαν μου υπάρχουν περί τους 500 πολίται, οίτινες ευρισκόμενοι εις τα βουνά δεν δύνανται να κατέλθουν εις τα χωρία των, καίτοι δεν καταδιώκονται. Συμβαίνει δηλαδή κι' εδώ ό,τι συμβαίνει και εις την Ισπανίαν.⁶²

Ακόμη πιο εύγλωττη σύγκριση της εσωτερικής διάστασης των δύο κρίσεων ήταν αυτή που έκανε στις 7 Ιουνίου 1947 ο Κώστας Καραγιώργης σε άρθρο του στον *Ριζοσπάστη* με τίτλο «Τα 'Μέτρα'». Επικρίνοντας την πολιτική της κυβέρνησης Μαξίμου, ο διεθντής της εφημερίδας του ΚΚΕ ισχυρίσθηκε ότι «η λογική του 'δυναμισμού'» που επεδείκνυε η κυβέρνηση «έχει τη δική της διαδρομή»:

Μιλάνε για εκκαθαριστική 'πανστρατιά' κατά του Δημοκρατικού Στρατού, για μια 'κοινή, αποφασιστική και πανελλήνιον εκστρατεία'. [...] Και ταυτόχρονα, μια ολοκλήρωση του φασισμού μέσα στις πόλεις και μεταβολή της Ελλάδας σε Ισπανία του Φράνκο, χωρίς προσχήματα πια. [...] Σε όλες τις άλλες πόλεις [εκτός από την Αθήνα και τον Πειραιά] ο φασισμός έχει ήδη ολοκληρωθεί όχι κατά ισπανικό τρόπο, αλλά και χειρότερα. Το πιο εφιαλτικό καθεστώς έχει πλακώσει όλη την επαρχία.

61. *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων* (εφεξής: *ΕΠ-ΣΒΕ*), τόμ. 1 Οκτωβρίου 1946 – 27 Φεβρουαρίου 1947 (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1947), σ. 931.

62. *Ό.π.*, σ. 954.

Κατά τον Καραγιώργη, ο αμερικανός πρέσβης εξέταζε σχέδιο της ελληνικής κυβέρνησης για τη λήψη μέτρων κατά της ηγεσίας του ΚΚΕ, του Ριζοσπάστη, δημοκρατικών δημοσίων υπαλλήλων, όπως και για τη σύσταση Εκτάκτων Στρατοδικείων στην Αθήνα.

Για να το ζυγίσει [ο αμερικανός πρέσβης] αν τον συμφέρει ή δεν τον συμφέρει να σπρώξει τα πράγματα σε μια κατάσταση ολοκληρωτικού εμφυλίου πολέμου, σαν τον ισπανικό του '36, από εσωτερική και διεθνή πλευρά. Δεν ξέρουμε τί θα αποφασίσει ο άνθρωπος των συμφερόντων της Γουόλλ Στρητ. Εκείνο που ξέρουμε, είναι ότι τα νέα 'μέτρα' κατά της πρωτεύουσας και του Πειραιά και η ολοκληρωμένη ισπανοποίηση της Ελλάδας δεν θα αφαιρέσουν ούτε ένα δράμι από το τρομακτικό βάρος που αποτελεί για τους κυβερνητικούς το δυναμικό πρόβλημα. Η ύπαιθρος. Εκεί φυτρώνει το πιπέρι.⁶³

Πράγματι, η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε από τους Αμερικανούς και τους Βρετανούς την άδεια να λάβει ακόμη σκληρότερα μέτρα, αλλά τουλάχιστον ως προς το ζήτημα της κήρυξης εκτός νόμου του ΚΚΕ οι πρέσβεις της Βρετανίας και των ΗΠΑ διαφώνησαν εξαιτίας των πιθανών αντιδράσεων της παγκόσμιας κοινής γνώμης.⁶⁴ Εν τούτοις, ο φόβος που διατύπωνε ο Καραγιώργης ήταν υπαρκτός και πραγματικά απεικόνιζε μια κατάσταση που θύμιζε έντονα την κατάσταση της Ισπανίας όχι μόνο κατά το 1947, αλλά και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Το 1936-1939, ο πρωταρχικός στόχος των ισπανών στασιαστών δεν ήταν απλώς η στρατιωτική ήττα των Δημοκρατικών, αλλά η εξολόθρευσή τους. Ακόμη και πριν την έκρηξη του εμφυλίου, στα τέλη Μαΐου του 1936, ο στρατηγός Emilio Mola, επικεφαλής τότε των συνομοτών, υπέγραψε την «Οδηγία Υπ' Αριθμόν 1», σύμφωνα με την οποία: «Είναι αναγκαίο να διασπείρουμε μια ατμόσφαιρα τρόμου [...] Ο καθένας ο οποίος ανοικτά ή κρυφά υπερασπίζεται το Λαϊκό Μέτωπο πρέπει να εκτελεσθεί.»⁶⁵ Εν συνεχεία, από τις πρώτες ημέρες του εμφυλίου οι μαζικές εκτελέσεις έγιναν ο κε-

63. Ριζοσπάστης, 7 Ιουνίου 1947.

64. Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, ό.π., σσ. 315, 318.

65. M. Richards, «Civil War, Violence and the Construction of Francoism», στο P. Preston και A. Mackenzie (επιμ.), *The Republic Besieged: Civil War in Spain 1936-1939* (Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 1996), σ. 216.

ντρικός άξονας της θεωρίας και της πράξης των επιχειρήσεων που διεξήγαγαν οι δυνάμεις των στασιαστών. Χαρακτηριστική της αντίληψής τους περί του πώς θα έπρεπε να «αναγεννηθεί» η Ισπανία ήταν η άποψη του συνταγματάρχη Juan Yague, στενού συνεργάτη του Φράνκο και συμπαθούτος της φασιστικής «Ισπανικής Φάλαγγας», ότι «το γεγονός ότι η κατάκτηση της Ισπανίας υπό του Στρατού προχωρεί με αργό ρυθμό έχει τούτο το πλεονέκτημα: ότι μας παρέχει τον χρόνο ώστε να εκκαθαρίσουμε τη χώρα ολοκληρωτικά από όλα τα Ερυθρά στοιχεία».⁶⁶

Για το *Nuevo Estado* (Νέο Κράτος) του Φράνκο, ο «εξαγνισμός» διά της βίας συστηματοποιήθηκε και θεσμοθετήθηκε με στόχο να επιβάλλει τον κοινωνικό μετασχηματισμό της χώρας, καθώς αποδέκτες αυτής της βίας υπήρξαν κυρίως η εργατική τάξη και οι πολιτικές οργανώσεις της.⁶⁷ Αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου ο Φράνκο άρχισε να οικοδομεί τη δικτατορία του με τη βοήθεια στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας, 2.000.000 φυλακισμένων και 200.000 θανατικών εκτελέσεων. Ως τα τέλη του 1945 πολλοί από τους άνδρες του στρατού των Δημοκρατικών, οι οποίοι είχαν καταφύγει στα βουνά της Ισπανίας μετά το 1939, οργάνωσαν ανταρτοπόλεμο εναντίον του καθεστώτος. Στο αντάρτικο κίνημα των ισπανών γκεριγιέρος πρωτοστατούσαν οι κομμουνιστές, αλλά στις τάξεις τους συμπεριλαμβάνονταν επίσης σοσιαλιστές και αναρχικοί. Οι αντάρτες αποτέλεσαν απειλή για το καθεστώς ως το 1947, αν και η πλήρης καταστολή τους δεν ολοκληρώθηκε παρά μόνον το 1951. Η αντίδραση του Φράνκο στο κίνημα των ανταρτών ήταν να διατηρήσει τη χώρα επί ποδός πολέμου, να εκκενώσει ολόκληρες περιοχές ως μέρος της τακτικής της καμμένης γης, να επιβάλλει καθεστώς τρομοκρατίας στον τοπικό πληθυσμό, να επιβάλλει στρατιωτικό νόμο σε ολόκληρα χωριά και να τιμωρεί με θάνατο οποιαδήποτε βοήθεια προς τους αντάρτες.⁶⁸ Επομένως, αυτό που φοβόταν ο Κώστας Καραγιώργης ήταν οι συνέπειες της θεσμοθέτησης από πλευράς της ελληνικής κυβέρνησης ενός προγράμματος τρομοκρατίας με καταφανώς προσδιορίσιμους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους.

Ανάλογο, όμως, ήταν το μήνυμα της ηγεσίας του ΚΚΕ προς τους αντάρτες. Αυτό προκύπτει από τις αναφορές στην εσωτερική και τη διε-

66. Ό.π., σ. 216.

67. Ό.π., σσ. 237-239.

68. P. Preston, *Franco*, ό.π., σσ. 321, 549· του ιδίου, *A Concise History of the Spanish Civil War* (Λονδίνο: Fontana, 1996), σ. 214· M. Richards, ό.π., σ. 233.

θνή διάσταση των δύο εμφυλίων και στην κατάσταση που επικρατούσε στην Ισπανία, όπως αυτές καταγράφονται στα επίσημα όργανα πληροφόρησης του ΔΣΕ: κυρίως το *Δελτίο Ειδήσεων* και, πολύ λιγότερο, το μηνιαίο στρατιωτικό και πολιτικό όργανο του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ, το περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*. Τον Ιανουάριο του 1948, στην «εξωτερική ανασκόπηση» του μήνα, ο *Δημοκρατικός Στρατός* ανέφερε ότι

το παρτιζάνικο κίνημα στην Ισπανία καθημερινά δυναμώνει και εξαπλώνεται σ' όλες τις περιοχές της χώρας. Παντού γίνονται συγκρούσεις ανάμεσα στους ισπανούς αντάρτες και τις φασιστικές συμμορίες του Φράγκο [sic]. Οι παρτιζάνοι επεχτείνουν τη δράση τους και μέσα στις πόλεις. Συγκρούσεις έγιναν και μέσα στη Μαδρίτη και στη Μάλαγα.⁶⁹

Στις 12 και 19 Φεβρουαρίου του 1948, το *Δελτίο Ειδήσεων* του ΔΣΕ περιείχε σύντομες ειδήσεις από τη δράση των ισπανών ανταρτών, οι οποίοι «εντείνουν τη δράση τους» και «προξενούν καθημερινά βαρειές απώλειες» στις δυνάμεις του Φράγκο. Έμμεσος αλλά σαφής ήταν ο συσχετισμός με την κατάσταση στην Ελλάδα – ή, ακριβέστερα, με αυτό που θα ήθελε το ΚΚΕ να συμβεί στην Ελλάδα – στην είδηση ότι «στην τρομοκρατία του Φράγκο ο Ισπανικός Λαός απαντάει με τη μαζική προσχώρηση στους παρτιζάνους».⁷⁰

Η ανάγκη για αμοιβαία ενθάρρυνση μεταξύ του ΚΚΕ και του ΚΚΙ φάνηκε στην είδηση που δημοσιεύθηκε στο *Δελτίο Ειδήσεων* στις 2 Μαρτίου 1948:

Ο Ραδιοσταθμός «Ελεύθερα Πυρηναία» μετέδωσε στη χτεσινή του εκπομπή το κείμενο του τηλεγραφήματος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚ Ισπανίας προς την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας. Το τηλεγράφημα ανάμεσα στ' άλλα αναφέρει: Ο ελληνικός λαός κάτω απ' την καθοδήγηση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης μ' επικεφαλής το Στρατηγό Μάρκο θα κερδί-

69. *Δημοκρατικός Στρατός*, αρ. 1 (Ιανουάριος 1948), σ. 24.

70. *Δελτίο Ειδήσεων* του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ, 12 και 19 Φεβρουαρίου 1948. Μια συλλογή από τα δελτία του 1948 δημοσιεύθηκαν σε τόμο ως *Ντοκουμέντα του Ελληνικού Προοδευτικού Κινήματος: Δελτίο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, αρ. 20 (Αθήνα: Μνήμη, χχ.). Τα δελτία που χρησιμοποιούνται εδώ προέρχονται από αυτόν τον τόμο.

σει την τελική νίκη. Ο αγώνας του ελληνικού λαού ενισχύει και παροτρύνει τους Ισπανούς πατριώτες για αγώνα κατά του Φράνκο.⁷¹

Τον ίδιο μήνα, το περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* δημοσίευσε πληροφορίες για τα «τρομοκρατικά μέτρα του Φράνκο», υπαινισσόμενο για μια ακόμη φορά την κατάσταση στην Ελλάδα: «Στη Βαρκελώνη στάλθηκαν στο στρατοδικείο 72 πρόσωπα με την κατηγορία ότι ανήκαν στις ένοπλες δυνάμεις της δημοκρατικής Ισπανίας. Τα τρομοκρατικά όμως μέτρα του Φράνκο δεν μπορούν να σταματήσουν τον αγώνα του ισπανικού λαού που διαρκώς ανεβαίνει. [...] Επίσης στις πόλεις η πάλη του λαού διαρκώς δυναμώνει».⁷²

Το *Δελτίο Ειδήσεων* της 6ης Μαρτίου 1948 δημοσίευσε δήλωση του πρώην ισπανού πρωθυπουργού Χοσέ Χιράλ ότι η βοήθεια των ΗΠΑ και της Βρετανίας προς τον Φράνκο «δεν πρόκειται να εμποδίσει την πάλη του ισπανικού λαού αλλά αντίθετα θα συντελέσει στο φούντωμά της»,⁷³ ενώ στις 21 Μαρτίου 1948 δημοσίευσε την πρόταση του ΚΚΙ για τη δημιουργία Λαϊκού Μετώπου με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος Φράνκο.⁷⁴ Τέλος, στις 5 Μαΐου 1948 δημοσιεύθηκε είδηση από τον ραδιοσταθμό των ισπανών ανταρτών «Ελεύθερα Πυρηναία» ότι, παράλληλα με τη συνεχιζόμενη ένοπλη δραστηριότητά των ανταρτών, και οι εργαζόμενοι των πόλεων ενέτειναν τον αγώνα τους «με σαμποτάζ στις επιχειρήσεις και τα εργοστάσια και με απεργίες».⁷⁵ Και πάλι, εμμέσως πλην σαφώς οι πληροφορίες αυτές απηχούσαν το είδος της εξελίξεων που θα επιθυμούσε το ΚΚΕ να δει στην Ελλάδα.

V(γ). Η διεθνής διάσταση

Τον Ιανουάριο του 1946 ο γάλλος κομμουνιστής Marchel Cachin είπε στον Μήτσο Παρτσαλίδη, μέλος του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ότι «η πολιτική της Αγγλίας στην Ελλάδα είναι χει-

71. *Δελτίο Ειδήσεων* του ΓΑ ΔΣΕ, 2 Μαρτίου 1948.

72. *Δημοκρατικός Στρατός*, αρ. 3 (Μάρτιος 1948), σ. 106. Βλ. επίσης, *Δελτίο Ειδήσεων* του ΓΑ ΔΣΕ, 3 Μαρτίου 1948.

73. *Δελτίο Ειδήσεων* του ΓΑ ΔΣΕ, 6 Μαρτίου 1948.

74. *Δελτίο Ειδήσεων* του ΓΑ ΔΣΕ, 21 Μαρτίου 1948.

75. *Δελτίο Ειδήσεων* του ΓΑ ΔΣΕ, 5 Μαΐου 1948.

ρότερη από την πολιτική της στην Ισπανία'». ⁷⁶ Στην ουσία επρόκειτο για διαφορετική τακτική που υπηρετούσε ακριβώς τον ίδιο στόχο. Ήδη από τις 24 Μαΐου 1944 ο βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ είχε δηλώσει στη Βουλή των Κοινοτήτων ότι «τα εσωτερικά πολιτικά προβλήματα στην Ισπανία αποτελούν ζήτημα για τους ίδιους τους Ισπανούς. Δεν αρμόζει σε εμάς - δηλαδή, στη [βρετανική] Κυβέρνηση - να αναμιχθούμε σε αυτά». ⁷⁷ Ασφαλώς επρόκειτο περί γενναιοψυχίας της οποίας προφανώς δεν άξιζαν οι Έλληνες, στη χώρα των οποίων άρμοζε η βρετανική επέμβαση. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, ως τον Ιούνιο του 1945 είχε εδραιωθεί ο φόβος ότι μια αδιάλλακτη στάση έναντι του καθεστώτος Φράνκο ίσως υπέθαλπε τον κομμουνισμό στην Ισπανία. Την περίοδο της Διάσκεψης του Πότσταμ (17 Ιουλίου - 2 Αυγούστου 1945), ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρυ Τρούμαν φοβόταν ότι μια πολιτική υποστήριξης των δημοκρατικών δυνάμεων της Ισπανίας και η διακοπή σχέσεων με το καθεστώς Φράνκο, όπως επιθυμούσε ο Στάλιν, ίσως προκαλούσαν νέο εμφύλιο. Από την πλευρά του, βεβαίως, ο ίδιος ο Φράνκο καλλιεργούσε επιμελώς την άποψη ότι ακόμη και ήσσονος σημασίας αλλαγές στο καθεστώς του θα παρέδιδαν την χώρα στους κομμουνιστές. ⁷⁸

Ενστερνιζόμενος τις αντιλήψεις του Τσώρτσιλ και του Τρούμαν, στις 20 Αυγούστου 1945, στην πρώτη του ομιλία ως υπουργός Εξωτερικών της βρετανικής Εργατικής κυβέρνησης, ο Έρνεστ Μπέβιν δήλωσε ότι «εναπόκειται στον Ισπανικό λαό να αποφασίσει περί του ζητήματος του καθεστώτος», και ότι η βρετανική κυβέρνηση «δεν είναι διατεθειμένη να λάβει οποιαδήποτε μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να προκαλέσουν ή να ενθαρρύνουν εμφύλιο πόλεμο στη χώρα αυτή». ⁷⁹ Λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1946, όχι μόνον το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών αλλά και η βρετανική στρατιωτική ηγεσία είχαν υιοθετήσει πλήρως την άποψη των Αμερικανών ότι η Σοβιετική Ένωση επιθυμούσε την έκρηξη νέου εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία, ⁸⁰ κάτι που βεβαίως δεν θα μπορούσε να απέχει

76. Ι. Παπαθανασίου, «Προς τη Μόσχα με Συντροφικούς Χαιρετισμούς», στο *Ο Πολίτης*, τεύχ. 29 (13 Δεκεμβρίου 1996), σ. 33.

77. *House of Commons Debates* (εφεξής: *HC Deb.*), 5η σειρά, τόμ. 400 (Λονδίνο: HMSO, 1945), σσ. 768-772.

78. P. Preston, *Franco*, ό.π., σσ. 536-540.

79. *HC Deb.*, 5η σειρά, τόμ. 413, σσ. 296.

80. P. Preston, *Franco*, ό.π., σ. 553.

περισσότερο από την πραγματικότητα. Το αποτέλεσμα, πάντως, ήταν ότι ούτε η Βρετανία θα επενέβαινε στην Ισπανία προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης της δημοκρατίας, ή έστω προκειμένου να ασκήσει κάποιες πιέσεις προς το καθεστώς Φράνκο.

Η κατ' επίφαση διαφορούμενη, αλλά στην ουσία ευνοϊκή, στάση των Αμερικανών και των Βρετανών οδήγησε στη διαβόητη «τριμερή δήλωση» των ΗΠΑ, της Βρετανίας και Γαλλίας για την Ισπανία, η οποία έγινε στο Λονδίνο στις 4 Μαρτίου 1946. Οι τρεις δυτικές δυνάμεις δεν επιθυμούσαν την εγκάρδια συνεργασία με την Ισπανία του Φράνκο, αλλά ούτε και είχαν καμία πρόθεση να αναμιχθούν στα εσωτερικά της, ούτε θα ασκούσαν στρατιωτική πίεση στο καθεστώς του, ούτε θα του επέβαλλαν οικονομικές κυρώσεις.⁸¹ Ο Φράνκο συνειδητοποίησε ότι οι δυτικοί δεν σκόπευαν να κάνουν το παραμικρό για την ανατροπή του καθεστώτος του, διότι εκτιμούσαν ότι κάτι τέτοιο θα έφερε την Ιβηρική χερσόνησο υπό την επιρροή της ΕΣΣΔ. Για τους εξόριστους Δημοκρατικούς της Ισπανίας, τους οποίους οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί ήδη θεωρούσαν τουλάχιστον συνοδοιπόρους, τούτο σήμαινε ότι δεν είχαν πλέον άλλη επιλογή παρά να δεχθούν την υποστήριξη του Στάλιν και των κομμουνιστικών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, έπεισε το Λονδίνο και την Ουάσινγκτον ότι οι Δημοκρατικοί δεν ήταν τίποτε άλλο παρά «λακέδες των Σοβιετικών».⁸²

Πράγματι, ως τις αρχές του 1947 ο Φράνκο ήταν πλέον βέβαιος ότι ο αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ θα βοηθούσε στη μακροήμερευση του καθεστώτος του, το οποίο αργά ή γρήγορα οι δυτικοί θα έβλεπαν ως ένα ακόμη ανάχωμα κατά του σοβιετικού «επεκτατισμού». Αδίκως, λοιπόν, η εξόριστη κυβέρνηση των Δημοκρατικών ανασχηματίστηκε προκειμένου να συμπεριλάβει μετριοπαθή στοιχεία, εκτιμώντας πλέον καταλάβει ότι η μόνη επιλογή της ήταν η συγκρότηση ενός ευρέως μετώπου με την μοναρχική αντιπολίτευση στον Φράνκο. Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 12 Μαρτίου 1947, η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν επιβεβαίωσε emphatically την αντικομμουνιστική και αντισοβιετική μεταστροφή της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής: με αφορμή την κατάσταση στην Ελλάδα και την Τουρκία, οι ΗΠΑ εγκαινίαζαν την πολι-

81. ΑΥΕ: 1946, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΕ, 27 Νοεμβρίου 1947, αρ. 1144.

82. P. Preston, *Franco*, ό.π., σ. 554.

τική ανάσχεσης του κομμουνισμού ανά την υφήλιο, υποσχόμενες «να συνδράμουν τα ελεύθερα έθνη που ανθίστανται στην επιχειρούμενη υποταγή τους από ένοπλες μειοψηφίες ή εξωτερική πίεση».⁸³ Τελικά, μολονότι η Βρετανία και οι ΗΠΑ δεν έτρεφαν ιδιαίτερη συμπάθεια προς το καθεστώς Φράνκο, ειδικά το 1947 συνειδητοποίησαν πλήρως την αξία του στην εντεινόμενη αντιπαράθεση με τη Σοβιετική Ένωση. Στις 24 Οκτωβρίου 1947 ο πολύς Τζώρτζ Φ. Κένναν, επικεφαλής της Επιτροπής Πολιτικού Σχεδιασμού του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών, πρότεινε στην κυβέρνησή του «την ταχεία ομαλοποίηση των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων των ΗΠΑ με την Ισπανία». Η εισήγησή του έγινε δεκτή.⁸⁴

Η εμπλοκή της εσωτερικής κατάστασης της Ισπανίας και της Ελλάδας στα διεθνή δρώμενα οδήγησε σε μια αναζήτηση και σύγκριση της φύσης των δύο συγκρούσεων – δηλαδή κατά πόσον επρόκειτο περί εμφυλίων ή πολέμων εναντίον ξένων. Σε αυτό το συγκριτικό επίπεδο παρατηρούνται δύο διαφορετικές προσεγγίσεις, η μια ποιοτική και η άλλη ποσοτική. Στις 21 Μαρτίου 1946, σε άρθρο του στην *L'Humanité* με τίτλο «Στην Ελλάδα, στην Ισπανία», ο Marchel Cachin τάχθηκε υπέρ της άποψης ότι επρόκειτο για πόλεμο εναντίον ξένων – δηλαδή, πόλεμο διεθνή - εξαιτίας ακριβώς του μεγέθους της ξένης επέμβασης στην Ελλάδα.⁸⁵ Χαρακτηριστικό της τάσης του κομμουνιστικού τύπου στη Γαλλία να συγκρίνει και τελικά να ταυτίζει τους δύο εμφυλίους ήταν το άρθρο του Andre Marty στην *L'Humanité* στις 20 Ιουλίου 1947, με τίτλο «Τα προβλήματα της Ελλάδας και το ισπανικό μάθημα»:

«Για να επανέλθει η ειρήνη στην Ελλάδα, όπως ακριβώς και στην Ισπανία, αρκεί να αφεθεί ο ελληνικός λαός να ρυθμίσει μόνος του τις υποθέσεις του· να φύγουν δηλαδή τα αμερικανικά επιτελεία, τα βρετανικά στρατεύματα και οι ναζί που είναι στην Ελλάδα, χώρα σύμμαχο και όχι τέως εχθρό [...] Η πολιτική της επέμβασης που κυνικά αποκαλείται 'μη επέμβαση' προξένησε αρκετά δεινά πριν δέκα χρό-

83. *Public Papers of the US Presidents: H.S. Truman*, τόμ. 3 (Ουάσινγκτον: Government Printing Office, 1963), αρ. 56: Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine, March 12, 1947.

84. P. Preston, *Franco*, ό.π., σσ. 565- 566, 574-575.

85. Ν. Μπάλτα, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον γαλλικό τύπο* (Αθήνα: Οδυσσέας, 1993), σ. 216.

νια. Με το να θέλουμε να την εφαρμόσουμε έναντι της Ελλάδας, όπως κάναμε με την Ισπανία, ενεργούμε κατά των αδιαχώριστων συμφερόντων της Ειρήνης, της Γαλλίας και της Δημοκρατίας».⁸⁶

Κατ' αντιδιαστολή προς τις ποιοτικές συγκρίσεις του κομμουνιστικού τύπου, η *Le Monde* ήδη από τις 25 Οκτωβρίου 1946 είχε αποφανθεί κατά των παραλληλισμών και των ταυτίσεων:

«Εκείνο που είναι αναμφισβήτητο είναι ότι η κατάσταση στην Ελλάδα, μετά από ένα χρόνο ανταρτοπολέμου, δεν μοιάζει σε καμιά περίπτωση με την κατάσταση στην Ισπανία λιγότερο από δεκαπέντε μέρες αφού είχε αρχίσει η επιχείρηση του Φράνκο [...] Αεροπλάνα, πολεμικό υλικό, ξένο προσωπικό έπεσαν βροχή στην Ισπανία από την πρώτη κιόλας στιγμή και μπήκαν αμέσως στη μάχη. Τίποτε το συγκρίσιμο - όσον αφορά τη σπουδαιότητα της ξένης συμμετοχής - δεν συμβαίνει στην Ελλάδα ως σήμερα».⁸⁷

Ομοίως, στις 3 Νοεμβρίου 1946 η *Le Figaro* δημοσίευσε άρθρο του απεσταλμένου της Jean Eparvier, ο οποίος επίσης αποφάνθηκε ότι «'δεν πρόκειται για έναν δεύτερο ισπανικό εμφύλιο· οι ξένες δυνάμεις δεν παρεμβαίνουν δυναμικά'».⁸⁸

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότερες γαλλικές εφημερίδες δέχονταν ότι η σύρραξη στην Ελλάδα είχε δύο όψεις, την εσωτερική και την εξωτερική, κατήγγειλαν την επέμβαση της μιας ή της άλλης ξένης δύναμης, αλλά τελικά συμφωνούσαν ότι ο ελληνικός πόλεμος ήταν πρωτίστως εμφύλιος.⁸⁹ Από την άλλη πλευρά, ο δεξιός γαλλικός τύπος συνέκρινε και αυτός τις περιπτώσεις της Ισπανίας και της Ελλάδας για να καταγγείλει τον ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης και στις δύο περιπτώσεις.⁹⁰ Τον Δεκέμβριο του 1947 η *L' Aurore* ισχυρίσθηκε ότι κακώς ο ελληνικός πόλεμος εθεωρείτο εμφύλιος. Η κυβέρνηση της Αθήνας είχε εμπλακεί σε πόλεμο «'με την πέμπτη φάλλαγγα των κομμουνιστών'», και ως εκ τούτου αυτό που συνέβαινε στην Ελλάδα ήταν «'ένας κανονικός πόλεμος εναντίον ξένων'»· συνεπώς, το ερώτημα που προέκυπτε ήταν κατά πόσον η Ελλάδα

86. Ό.π., σ. 216.

87. Ό.π., σσ. 216-217.

88. Ό.π., σ. 217.

89. Ό.π., σ. 217.

90. Ό.π., σ. 217.

«‘θα υποκύψει άραγε στην εξουσία της Μόσχας’». ⁹¹ Συμπερασματικά, στην περίπτωση του γαλλικού τύπου, η ισπανική εμπειρία της περιόδου 1936-1939 χρησιμοποιήθηκε και από τη δεξιά και από την αριστερά ως

μηχανισμός «της πρόληψης»: το παρελθόν προβάλλει στο παρόν ένα εξίσου αποκρουστικό μέλλον [...]. Ο ελληνικός εμφύλιος προσφέρει στην αντικομμουνιστική λογική την απόδειξη του τί θα συμβεί σε όλον τον ‘ελεύθερο κόσμο’ αν δεν συνειδητοποιήσουν όλοι γρήγορα τον κίνδυνο. Η αντίστοιχη κομμουνιστική λογική επισημαίνει τον κίνδυνο αντίστροφα. Και στις δύο περιπτώσεις ο ισπανικός εμφύλιος που επαναλαμβάνεται στην Ελλάδα προδιαγράφει τα κοινά δεινά του μέλλοντος. ⁹²

Από την άλλη πλευρά, ο ισπανικός τύπος δεν είχε κανέναν ενδοιασμό σχετικά με το τί διακυβευόταν στην Ελλάδα. Στις 21 Απριλίου 1947, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Hoja del Lunes*, ο Pedro Garcia Aparicio ισχυρίστηκε ότι

ο πόλεμος της Ελλάδος δεν είναι εμφύλιος αλλά διεθνής τοιούτος. Εν αυτώ ευρίσκονται αντιμέτωποι δύο ιδέαι[,] δύο μορφαί του πολιτισμού ως και δύο αντιτιθέμεναι υλικαί δυνάμεις. [...] Η Ελληνική Χερσόνησος αποτελεί σήμερα την ζώνην της πλέον οξείας αντιθέσεως του παγκοσμίου πανοράματος. [...] Εν Ελλάδι δίδεται η πρώτη μάχη ενός ακηρύκτου μεν αλλά πιθανού προσεχούς πολέμου. ⁹³

Αυτό δεν εννοούσαν να το καταλάβουν οι Αμερικανοί, οι Βρετανοί και ο ΟΗΕ, οι οποίοι κατηγορήθηκαν από τους Ισπανούς επειδή δεν προέβαιναν σε στρατιωτικές ενέργειες στην Ελλάδα. Κατά την *ABC* της 14ης Σεπτεμβρίου 1947, «εφ’ όσον οι Αγγλοσάξωνες περιορίζονται εις το να ομιλούσι και να γράφουσι μόνον, ο Τίτο, ο Δημητρώφ και ο Ενβέρ δύνανται να κοιμώνται ήσυχοι[,] ίνα μη ομιλήσωμεν δια τον Στάλιν». Την επομένη, η *Hoja del Lunes* κάλεσε τον ΟΗΕ «υπερπηδήσει» την αναποτελεσματικότητά του «διότι, επιτέλους, ο ΟΗΕ δεν συνεστήθη ίνα ανακαλύψη μόνον

91. Ό.π., σ. 217.

92. Ό.π., σ. 218.

93. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 23 Απριλίου 1947, αρ. 396.

ράταξιν, [...] η Αμερικανική Κυβέρνησις επέβαλεν εις την Ελλάδα Κυβέρνησιν [Σοφούλη ...] ως και την παροχήν νέας αμνηστίας. Χειρονομία απολύτως ανωφελής και ως εκ περισσού προοριζομένη να προκαλέση το αντίθετοτον αποτέλεσμα, χειρονομία χρησιμεύουσα μόνον να ενθαρρύνη τους αντάρτας παρέχουσα εις αυτούς την ατιμωρησίαν. [...] Οιονδήποτε και αν είναι το αποτέλεσμα του αιματηρού αγώνος ούτινος η παράτασις αποτελεί όνειδος δια τον Δυτικόν κόσμον, η ανάμνησις του θα προκαλή αηδίαν. [...] Πόσας φορές θα επαναληφθή η ανωφελής χειρονομία; Πότε θα πεισθούν οι Αμερικανοί ότι δεν πρόκειται περί κατευνασμού ή αυστηρότητος[,] περί δημοκρατίας ή ολοκληρωτισμού[,] αλλά περί των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων της Ρωσσίας; [...] Τί θα πράξουν οι Αγγλοσάξωνες ότε η χορηγηθείσα εις τους αντάρτας αμνηστία εκπνεύση; Θα αποφασίσουν, επί τέλους, να βοηθήσουν αποτελεσματικώς τους νομιμόφρονας Έλληνας οίτινες δεν αγωνίζονται μόνον δι' εαυτούς αλλά δι' ολόκληρον τον Δυτικόν κόσμον;⁹⁸

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, την προστασία του Δυτικού κόσμου, λίγες ημέρες αργότερα, στις 7 Οκτωβρίου 1947, το ίδιο περιοδικό τάχθηκε υπέρ της στρατιωτικής συνεργασίας της Ελλάδας με την Τουρκία έναντι του σοβιετικού «επεκτατισμού», επαναλαμβάνοντας τις κατηγορίες εναντίον των ΗΠΑ και της Βρετανίας:

Αντί να επιβάλλουν εις την Κυβέρνησιν των Αθηνών νέον Διάταγμα αμνηστίας, θα όφειλον να συμμετάσχωσιν εις τον κατά των ανταρτών και των συνενόχων των αγώνα [...] Έπραξαν κακώς να απομακρύνουν τον γενναίον στρατηγόν [Ναπολέοντα] Ζέρβαν διότι οι αντάρται δύνανται να καταβληθώσι μόνον δια των αυτών μεθόδων ως χρησιμοποιούσιν αυτοί και όχι με λευκά χειρόκτια.⁹⁹

Σε αυτό συμφώνησε και η ABC της 10ης Οκτωβρίου 1947, υποστηρίζοντας ότι, με δεδομένη την επιθυμία της ΕΣΣΔ να υποτάξει την Ελλάδα και να φθάσει στη Μεσόγειο, «οι Αγγλοσάξωνες είναι αναγκαίον να δρά-

98. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΕ, 4 Οκτωβρίου 1947, αρ. 990.

99. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΕ, 11 Οκτωβρίου 1947, αρ. 1010.

σωσιν εκτός του ΟΗΕ [...] ίνα αποφευχθεί η συνθηκολόγησις των Ελλήνων ενόπιον της συνεχούς σοβιετικής και πανσλαβιστικής πίεσεως.»¹⁰⁰

Το περιοδικό *SEMANA* της 28ης Οκτωβρίου 1947, σε άρθρο του με τίτλο «Η Υποταγή Απειλεί την Ελλάδα», αποκάλυψε πλέον τα ύψιστα διακυβεύματα στην ελληνική υπόθεση.

Την [Ελλάδα] απειλεί η εισβολή και η ήττα διότι δεν αγωνίζεται εναντίον χιλιάδων τινών ανταρτών αλλά εναντίον τριών σοβιετικών Κρατών βοηθουμένων υπό της Σοβιετικής Ρωσσίας. [...] Η Ελλάς έχει πληρέστατον δικαίωμα να ζητήσει βοήθεια διότι δεν υπερασπίζεται μόνον την ύπαρξίν της αλλά και τα συμφέροντα του Δυτικού πολιτισμού. Οι Αγγλοσάξωνες πρέπει να γνωρίζουν και να αποδείξουν εάν τους ενδιαφέρει όπως η Ελλάς συνεχίση την μάχην υπέρ της ανεξαρτησίας της [...] Η Ελλάς απαιτεί απάντησιν σαφή και αποφασιστικήν. [...] το ατυχές Ελληνικόν Έθνος πληρώνει τας συνεπείας της ελλείψεως αποφασιστικότητος των Δυτικών.¹⁰¹

Τέλος, στην *ABC* της 25 Οκτωβρίου 1947, σε σχόλιο του - κατά τον έλληνα επιτετραμμένο στη Μαδρίτη - «διακεκριμένου δημοσιολόγου και ειλικρινούς φίλου της Ελλάδος κ. Andres Revesz», οι Έλληνες εφέροντο ως «υπερασπισταί του Δυτικού πολιτισμού εις την Νοτιοανατολικήν Ευρώπην», ως εκείνοι οι οποίοι «επέφερον εις τον Άξονα την πρώτην του ήτταν», αλλά, παρ' όλα αυτά, τώρα «η Ελλάς εξακολουθεί αιμορροούσα εις άνισον αγώνα».¹⁰²

Από τα παραπάνω αποσπάσματα του ισπανικού τύπου προκύπτουν ορισμένες βασικές διαπιστώσεις για τις αναφορές στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Πρώτον, ο ισπανικός τύπος απηχούσε την προπαγάνδα του Φράνκο κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου σχετικά με τη μεγάλη της Μόσχας συνομωσία, και σε αυτό το πλαίσιο, τα πράγματα δεν θα μπορούσαν να είναι απλούστερα: τότε η Ισπανία, τώρα η Ελλάδα. Δεύτερον, το ρητορικό σχήμα ετέθη με τους πλέον απόλυτους όρους που μπο-

100. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 11 Οκτωβρίου 1947, αρ. 1010.

101. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 1 Νοεμβρίου 1947, αρ. 1076.

102. ΑΥΕ: 1947, Φ. 2 (1): Στ. Καπετανίδης (Μαδρίτη) προς ΥΠΕΞ, 25 Οκτωβρίου 1947, αρ. 1058.

ρούν να χρησιμοποιηθούν σε αυτές τις περιπτώσεις, δηλαδή τους σχετικούς με τη σωτηρία του δυτικού πολιτισμού και το αγαθό της ελευθερίας. Τρίτον, υπερθεματίζοντας σχετικά με τον ρόλο των Βρετανών και των Αμερικανών στην Ελλάδα, και μέμφοντάς τους διότι δεν επενέβαιναν στρατιωτικά, ο ισπανικός τύπος συνειδητά έδειχνε τον τρόπο με τον οποίο θα συντελείτο αυτό που ο Κώστας Καραγιώργης αποκαλούσε «ισπανοποίηση» της Ελλάδας, και μάλιστα κατά τρόπο πληρέστερο από αυτόν που φοβόταν ο διευθυντής του *Ριζοσπάστη*. Τέταρτον, εμμέσως πλην σαφώς ο ισπανικός τύπος χρησιμοποιούσε τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο ως διπλωματικό όχημα για την πλήρη επανένταξη της Ισπανίας του Φράνκο στις τάξεις του δυτικού συνασπισμού. Πέμπτον, και χωρίς αυτό να αποτελεί πρωτοτυπία, απέρριπτε με συνοπτικές διαδικασίες τον ισχυρισμό ότι ο πόλεμος στην Ελλάδα ήταν εμφύλιος, διότι έτσι εξυπηρετούνταν οι ισπανικές διπλωματικές επιδιώξεις. Τέλος, όλα τα παραπάνω θα μπορούσαν κάλλιστα να συνοψισθούν στη διαπίστωση ότι ο ισπανικός τύπος προβάλλει τον αντικομμουνιστικό αγώνα στην Ελλάδα ως συνέχεια της «σταυροφορίας» των ισπανών στασιαστών το 1936-1939.

Περίεργως, όμως, την απάντηση στο ερώτημα για τον χαρακτήρα του πολέμου στην Ελλάδα έδωσε τον Δεκέμβριο του 1948 ο John Tahourdin, βρετανός διπλωμάτης που υπηρετούσε στην Αθήνα, υποστηρίζοντας ότι

αν και επί του παρόντος η εξέγερση υποδαυλίζεται από το εξωτερικό [sic], υποβοηθείται από το εξωτερικό και εν πολλοίς κατευθύνεται από το εξωτερικό [sic], παραμένει το γεγονός ότι, εν αντιθέσει προς τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο, οι αντιμαχόμενοι και των δύο πλευρών είναι Έλληνες. Φυσικά, αυτό το στοιχείο υποβαθμίζεται πάντοτε από την ελληνική κυβέρνηση, η οποία ονομάζει διαρκώς τους αντάρτες Εαμοβουλγάρους ή Σλαβοκομμουνιστές.¹⁰³

Πράγματι, αναφερόμενος στους τρόπους με τους οποίους η κατάσταση στην Ελλάδα θα μπορούσε να εξελιχθεί όπως εκείνη της Ισπανίας, ήδη από τις 7 Απριλίου 1947, σε έκθεσή του με τίτλο «Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα», ο σοβιετικός πρέσβης στην Αθήνα ναύαρχος Κονσταντίν Ροντιόνωφ είχε εκφράσει την ακόλουθη εκτίμηση σε σχέση με την επικείμενη εκστρατεία του κυβερνητικού στρατού κατά του ΔΣΕ:

---

103. Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Σειρά FO 371: Γενικοί Πολιτικοί Φάκελοι. Public Record Office. Kew Gardens. Λονδίνο, FO 371/78393 R713: Tahourdin (Αθήνα) προς Bateman, 22 Δεκεμβρίου 1948.

μια σοβαρή ήττα του κυβερνητικού στρατού θα μπορούσε να οδηγήσει σε άμεση παρέμβαση των Άγγλων στον εμφύλιο πόλεμο. Αυτό θα σήμαινε την μετατόπιση του ελληνικού ζητήματος από τα στενά ελληνικά πλαίσια και την μετατροπή της Ελλάδας σε Ισπανία της εποχής του εμφυλίου πολέμου.¹⁰⁴

Και πάλι, όμως, ήταν εξαιρετικά αμβίβολο κατά πόσον οι Βρετανοί είχαν την πολιτική βούληση και τη στρατιωτική ισχύ να επέμβουν στην Ελλάδα με τον τρόπο – και στην έκταση – που είχαν επέμβει στην Ισπανία οι Ιταλοί και οι Γερμανοί.

VI. Επίλογος

Ενώ η ασφάλεια της εκ των υστέρων γνώσης δημιουργεί την τάση να επικεντρώνεται κανείς στην ανεύρεση ομοιοτήτων, οι σύγχρονοι – ή τουλάχιστον οι πλέον οξυδερκείς από αυτούς – ουσιαστικά συμφωνούσαν στο εξής: η κατάσταση στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 δεν είχε πλήρως «ισπανοποιηθεί», και αυτό ακριβώς, τουλάχιστον κατά τον *Ριζοσπάστη* και το Κόμμα Φιλελευθέρων ως το 1947, έπρεπε να αποφευχθεί. Σε αυτό συνέκλιναν οι ποιοτικές συγκρίσεις μεταξύ των δύο εμφυλίων πολέμων, οι οποίες επιχειρούσαν να εντοπίσουν τα αίτια των δύο φαινομένων, ενώ, αντίθετα, οι επιφανειακές ποσοτικές συγκρίσεις εξαντλούνταν στην έκταση της εξωτερικής επέμβασης στις δύο περιπτώσεις.

Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις δεν εξηγούν την τεράστια διαφορά στη διεθνή απήχηση και κινητοποίηση μεταξύ των δύο εμφυλίων. Αυτό είχε να κάνει σε μεγάλο βαθμό με το γεγονός ότι ο ισπανικός εμφύλιος ξέσπασε πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ ο ελληνικός μετά από αυτόν – δηλαδή σε μια εποχή κατά την οποία ο ιδεαλισμός της δεκαετίας του 1930 είχε αντικατασταθεί από τον γεωστρατηγικό ρεαλισμό του Ψυχρού Πολέμου. Όμως, ως ιδεολογικό, πολιτικό, γεωστρατηγικό και στρατιωτικό προηγούμενο, ο ισπανικός εμφύλιος υπήρξε συχνά σημείο αναφοράς στη δεκαετία του 1940. Παραδειγματική ήταν η ιδεολογική χρήση του από τον Ιωάννη Μεταξά και τους απολογητές του στη δεκαετία του

104. Ι. Παπαθανασίου, «Προς τη Μόσχα με Συντροφικούς Χαιρετισμούς», *ό.π.*, σσ. 34-35.

1930, και από τους αντικομμουνιστές της επόμενης δεκαετίας· αρνητική όμως υπήρξε και από την Αριστερά, καθώς στη συλλογιστική της η Ισπανία αντιμετωπίσθηκε ως μια εμπειρία που δεν έπρεπε να επαναληφθεί στην Ελλάδα. Εκ πρώτης όψεως, το ότι όντως δεν επαναλήφθηκε ίσως αποτελεί επιτυχία όλων των εμπλεκομένων. Η εκτίμηση αυτή εμφανίζεται λιγότερο βέβαιη αν αποτολμήσει κανείς μια σύγκριση των συνεπειών των δύο εμφυλίων για τους ηττημένους, αλλά και την ίδια την εξέλιξη των δύο χωρών. Το βέβαιο παραμένει ότι στις δεκαετίες του 1930 και του 1940 οι Έλληνες αισθάνονταν ότι είχαν αρκετά κοινά με τους Ισπανούς, και γι' αυτό ορισμένες φορές πράγματι ομιλούσαν «ελληνο-ισπανικά».

ABSTRACT

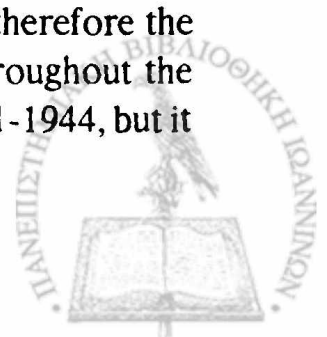
'WE SPEAK GRECO-SPANISH THESE DAYS':
THE IDEOLOGICAL USE OF THE SPANISH CIVIL WAR IN GREECE,
1936-1949

by
Thanasis D. Sfikas

That the Greeks were 'speaking Greco-Spanish' was ironically suggested by Georgios Vlachos, the editor of the Athens monarchist daily newspaper *Kathimerini*, in April 1931, shortly after the establishment of the Second Spanish Republic. Five years later, in assessing the causes of the Metaxas dictatorship of August 1936, the liberal general Alexandros Mazarakis-Ainian noted that 'the fear of communism on the part of the Greek middle classes and the events of Spain made many prefer to lose their liberties rather than their money'.

The parallels in the historical evolution of Greece and Spain, which Vlachos and Mazarakis-Ainian hinted at, go back several decades. From the mid-nineteenth century onwards, economic development in both countries, even if dissimilar in origins, pace and extent, unleashed similar social tensions. Liberal revolutions in 1862 in Greece and in 1868 in Spain led to constitutional monarchies and hopes for genuinely liberal democratic regimes. By the end of the nineteenth century the disappointment of such hopes in both countries led to the politics of stagnation and calls for substantial social, economic and political change. Major military and diplomatic humiliations – in 1897 and 1922 for Greece, in 1898 and 1921 for Spain – rocked the foundations of the old order and strengthened demands for national 'regeneration'. At first the institution of the monarchy paid the price in both countries: the Second Greek Republic was established in March 1924, with the Second Spanish Republic following in April 1931. Both Republics, as well as democracy itself, were abolished in 1935-1936, with a civil war in Spain and with a dictatorship in Greece.

The Greeks were aware of some of those commonalities, therefore the peculiar 'Greco-Spanish' language continued to be spoken throughout the 1930s, was largely forgotten during Greece's occupation in 1941-1944, but it

resurfaced during the Greek Civil War of 1946-1949. This paper dissects the ideological connotations of references to the Spanish Civil War in the context of Greece's historical evolution from 1936 to 1949, when, as an ideological, political and geostrategic precedent, the Spanish experience became a frequent point of reference for Greeks and others.

